

Molnár Géza:
AZ ÁRTÉRI GAZDÁLKODÁS

A Kárpát-medencei gazdasági-politikai kontinuitás alapja IV. rész

A korai vízrendezések eredetének kérdései

A korai vízrendezések lényegét a következő néhány sorban foglalhatnánk össze: az árterek népe a folyókat övező háta, övzátonyok, természetes gátak átvágásával, egységes rendszerbe kapcsolta az ártér valamennyi álló vizét és vízfolyását. Az így kialakított vízrendszer segítségével szétterítette a folyók árvizeit, alulról töltve meg az egyes ártéri medencéket, fékezve ezáltal az ártéri mederváltozások mértékét és ütemét. Az árhullám levonulása után a fokok a vizét a mederbe visszavezették, mentesítve az egyes öblözeteket az ártól. A víz fokozatos visszavezetése egyenletesebbé tette a folyók vízjárását. Az árterek nagy részét borító erdők, ligetek, mocsarak, lápok növényzete és talaja ugyanis nagy mennyiségű vizet tartott vissza. E területek áradások idején - akár egy óriási szivacs - megszívták magukat vízzel, majd az ár levonulása után, fokozatosan szivárgott el belőlük az összegyűjtött nedvesség. Ilyen körülmények mellett a fokok állandó vízfolyások voltak, melyek a vizet két irányba, az áradások alatt a mélyártérre, egyébként pedig a folyó medre felé vezették. E rendszer működtetésével az esetek nagy részében meg lehetett akadályozni az áradások kártételeit, sőt az ártéri haszonvételek lehetővé tételével haszonra is fordították azokat.

Ha viszont a folyók vízjárása tartósan megváltozott, egyenetlenebbé vált s az általuk szállított hordalék mennyisége ugrásszerűen megnőtt, a fokrendszer működésében is zavarok keletkeztek. Ez volt az elsődleges oka annak, hogy a XVIII-XIX. században nem sikerült visszaállítani a korábbi vízrendezéseket. Ilyen rendkívüli körülményeket a mai tapasztalataink szerint egyedül a vízgyűjtő hegvidéki szakaszait borító erdőségek kiirtása okoz. Az erdők talaja ott is "szivacszerűen" tartja vissza és engedi el a lehulló csapadékot, megkötve ezáltal a talajt is. Az erdők eltűnése után a hegyoldalakra hulló csapadék akadálytalanul zúdul alá a völgyekbe, magával sodorva a talaj nagy részét is. Emiatt az esős időszakokban a folyók vízszintje és az általuk szállított hordalék mennyisége egyaránt megnő, a szárazabb időszakokban ezzel szemben a vízszint igen mélyre süllyed, a terület vízháztartása felborul, a lehullott csapadék gyorsan levonul, a talaj nem tud annyi nedvességet tárolni, hogy a szárazabb periódusokban a kiszivárgás pótolja a folyók vizét. Szélsőséges esetekben emiatt a táj vízfolyásai időszakos jellegű is ölhetnek. (Ez történt a XIV-XV. századot követően az Alföldet behálózó erek egy részével is.) A megnövekedett hordalékszállítás következményeképpen az ártér feliszapolódása felgyorsul, képe szinte árvízről-árvízre változik. Ilyen viszonyok között gyakorlatilag lehetetlen fenntartani a fokrendszert.

A Tisza mellett a feliszapolódás következményei jól tetten érhetőek, annak azonban, hogy az ártéri mederváltozások ellen a fokok újbóli kiépítésével, karbantartásával védekeztek volna, kevés nyoma van. Példaként hozhatjuk az általunk feldolgozott területet, ahol több olyan kiszakadást, vízfolyást is meghagytak, amely az öblözeteket felülről töltötte meg vízzel. Nem maradt látható nyoma - pontosabban mi még nem találkoztunk ilyenekkel - annak sem, hogy a fokokat ebben a korszakban is tisztították volna. Egészen más a helyzet a Duna mentén, ahol a fokok több helyen párhuzamos földnyelvek, földhányások között kanyarognak. Ez Andrásfalvy Bertalan szerint egyértelműen az állandó tisztításra utal. (Ez azonban nem csak abból következhet, hogy a Tisza mellett ebben az időszakban már nem tartották karban a fokokat. A két ártér eltérő sajátosságai is eredményezhették ezt a különbséget. Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy a Tisza vízgyűjtőjének hegvidéki szakaszain folyó intenzív erdőirtások időszakában a fokrendszer már nem, vagy csak töredékesen működött a Tisza mentén; Andrásfalvy 1973. 9. 0.). E nélkül a fokok gyorsan eltömődtek, feliszapolódtak volna. A folyók vízjárása és az ártéri mederváltozások mértéke és üteme ennek megfelelően a vízgyűjtők hegvidéki szakaszainak erdősültségétől is függ.

Az Alföld ártereinek arculata tehát sok tekintetben a hegvidékeken, így az Erdélyben és a felvidéken élő népek tevékenységétől függ. Ha ezeken a területeken intenzíven irtják az erdőket, az az Alföld vízháztartását teljesen felborítja. Ilyen esetekben a fokrendszer biztonságos működtetése érdekében az esős időszakokban hirtelen a síkokra zúduló víznek legalább egy részét vissza kell tartani, és lehetőség szerint az árhullám levonulása után folyamatosan kell az Alföldre engedni. Ha az egyes folyók nem egy időben áradnak, az árvizet a síkvidék peremén az egyik folyóvölgyből a másikba lehet és kell vezetni, és viszont. A víz egy tekintélyes részét így vissza lehet tartani, majd a szárazabb időszakokban folyamatosan lehet az Alföldre engedni. (Vagyis a vízháztartás egyensúlyának érdekében valamilyen mesterséges rendszerrel kell helyettesíteni, „kiváltani” az erdőket. Ez azonban hosszútávon nem lehetséges, épp ezért a rendszer kiépítésével párhuzamosan gondoskodni kell a kiirtott, vagy elpusztult erdőségek újratelepítéséről is!) Amint azt a korábbiakban láttuk, az Alföld peremén körbefutó hosszanti sáncok megfeleltek e követelményeknek. A hosszanti sáncok rendszere tehát jól kiegészíthette a fokrendszert, sőt olyan időszakban, amikor a hegvidékeket borító erdőtakaró szűkebb területekre szorult, ez utóbbi működtetéséhez a sáncokra is szükség volt. A két rendszer így egymást kiegészítve, egymással párhuzamosan is működhetett. Kérdéses azonban, hogy az adott történelmi háttérben ez az elvi lehetőség a gyakorlatban is megvalósulhatott-e. Azaz, az alföldi hosszanti sáncok létrehozásával "gyanusítható" népek, a szarmaták, az avarok, esetlegesen a szkíták, ismerhették és alkalmazhatták-e a fokrendszert?

E kérdés tárgyalása során a kiindulópontunk a magyarság története lesz, hiszen mint láttuk, a fokrendszer működését épp a Kárpát-medencében, a középkori Magyarországon érthetjük tetten. A következőkben arra a kérdésre keresünk választ, hogy az ártéri gazdálkodással hol és milyen körülmények között "ismerkedhetett meg" a magyarság. Ennek során szükségszerűen érintenünk kell a népünk őstörténetével kapcsolatos elképzeléseket. Már korábban, a vízrendezésekre utaló jelek tárgyalásánál utaltunk arra, hogy a magyarság őshazáját, a hivatalos történettudományban általánosan elterjedt nézetekkel ellentétben nem a "finn-ugor tundrán", hanem a magyar történetírás hagyományainak megfelelően "Szkítiában" kell keresnünk. Vizsgáljuk meg most, mit is értettünk ez alatt:

A finnugor eredet tana szerint a magyar nép a többi finnugor néppel egyetemben az urali népek családjából származik. Az urali közösség felbomlása után előbb a finn-ugor, majd az ugor kor következett. Ebben az utóbbi korszakban a magyarság ősei a legközelebbi (nyelv-) rokonaikkal, az obi-ugorokkal éltek együtt, egészen az ugor egység felbomlásáig, azaz az i. e. 500-as évekig. Ettől kezdve számíthatjuk a magyarság önálló létét. Az ezt követő korszakokban népünket elragadják a népvándorlás hullámai, több török, illetve "törökös" néppel kerül kapcsolatba. Vándorlásai során valóban eljut "Szkítiába", érte ez alatt a dél-orosz sztyeppét, az őshazáját azonban nem itt kell keresnünk, hanem az Urál kétoldalán.

Ezek szerint a "...magyarok őstörténetét, népünk és nyelvük származását csakis a finnugoroknak elnevezett népek által lakott területen, azaz a Felső-Volga, Oka, Káma folyók, az Ural hegység és Nyugat-Szibéria térségében, az eurázsiai erdőövben szabad kutatni, nagyjából az 50-55. szélességi foktól északra. Ez az elmélet nem volt más, mint az akkori (a XIX. századi) indogermanisztika globális, kontinentális méretű őstörténeti szemléletének szerves része. Miután Elő-Ázsiát, Iránt, Közép-Ázsiát és az eurázsiai steppét - a Kárpát-medencétől Mongóliáig és Kínáig - mindenütt indogermánokkal népesítették be, a magyarok számára, akikről „megállapították”, hogy Európába a barbárság legelső fokán állva érkeztek, egyszerűen nem maradt szabad terület a délebbi, kulturáltabb "indogermán" térségben. Nyelvünk finnugor rokonsága volt e nézet legfontosabb, de ugyanakkor egyetlen alátámasztása is." (Götz, 1981/II., 10. oldal)

Az eurázsiai sztyepp népei ennek megfelelően "irániak" voltak az indogermanisztika nyomvonalain haladó magyar történettudomány szerint, így a "finn-ugor" magyarságnak semmi köze sem lehetett hozzájuk, a krónikákból kibontakozó "szittyia eredet" képét tehát szükségszerűen elvetették, a korábbi eredet-elképzeléseket tudománytalanak, egyszerű mesének, "a krónikásaink koholmányának" minősítették. Azokat a tényeket és adatokat pedig, amelyek a finn-ugor eredet dogmáját nem támasztották alá, elhallgatták vagy jobb esetben ismertették ugyan, de az összefoglaló kép kialakításakor figyelmen kívül hagyták.

Az első ilyen figyelmen kívül hagyott tény a nyelv- és népcsaládok kérdéséhez kapcsolódik. Amint azt említettük, a hivatalos történettudomány a magyar nyelv és etnikum finn-ugor rokonsága és származása közé egyenlőségjelet tesz, és azt előbb az "urali" majd a "finn-ugor" s végül az „ugor” ősnépből és az ezekhez tartozó alapnyelvekből származtatja. Az egyes „ősnépek” szétválása újabb "ősnépek" kialakulásához vezetett, ezek felbomlása megint hasonló következményekkel járt, így az „urali eredetű népek" kialakulását egy családfaszerű sémán ábrázolhatjuk.

Ezek az elméletek azonban figyelmen kívül hagynak egy igen jelentős tényezőt: a feltételezett ősnépek kialakulásakor adott természeti és társadalmi viszonyokat. Nagy területen szétszórt, főként ősközösségi viszonyok között élő népek, népcsoportok esetében ugyanis nem beszélhetünk egységes nyelvről. A „halász-vadászgyűjtögető" életmód mellett rendkívül kicsi a népsűrűség, a népesség pedig kisebb csoportokra szakadva nagy területen szétterülve él. A családfa-elméletek ezzel szemben kis területen összezsúfolódó, nagyjából egy nyelvet beszélő népekről beszélnek. Az adott korszakban azonban ez nem így volt. A jelzett életmód mellett 6-8 ember eltartására kb. 100 négyzetkilométernyi területre volt szükség, az egyes települések így messze feküdtek egymástól. (László 1981. 39. oldal, 1985., 22. oldal) „Olyan kis területen élő sűrű lakosság, amely a családfaelmélet alapját képezi, nem volt, mert nem lehetett! Ilyen fajta kérdéseket nem tettek fel eddig a nyelvész barátaink.” (László 1985., 23. oldal). Pedig az egymástól viszonylag nagy távolságra élő, magukra utalt közösségek nyelve - mint ahogyan ezt napjainkban az obi-ugorok példája mutatja - inkább távolodik egymástól. Az egységes "ősnyelvet" beszélő "ősnép" hipotézise ilyen körülmények között nem tartható. Még teljesebbé teszi az ellentmondást „...a néprajzkutatóknak az a megállapítása, hogy a gyűjtögető-vadász-halász életmód mellett a népesség nem szaporodik: vagy egy szinten marad, vagy éppenséggel csökken a lélekszáma. Nem lehetett tehát az „őshazában” túlnépesedés, amely szétvándorlásra készítette volna az egykor kis területen élő, egy nyelvet beszélő finnugor népeket." (u.o.)

A következő említésre méltó ellentmondás, még mindig a nyelvrokonság illetve a származtatás kérdéskörénél maradva, a finn-ugor népek egymáshoz viszonyított aránya. "Hogy miért? - Egyszerűen azért, mert már maga az a tény, hogy a magyarság az összes finnugor nép 2/3-os többségét alkotja, semmiképpen sem engedi meg azt a következtetést, hogy ezen kb. 15 milliós etnikum nyelve, amely ráadásul - Európában szinte egyedülálló módon - gyakorlatilag nyelvjárások nélküli egységes tömböt képez, a kb. 8 milliót kitevő, 16 önálló nyelvre és ezeken belül több mint 50 - legnagyobb részt igen erős eltéréseket mutató - nyelvjárásra oszló egyéb finnugor állítólagos 'alapnyelvből' származna, ilyen etnikai és nyelvi körülmények között - ha már mindenáron közös 'alapnyelvet' akarunk keresni - azt csakis a számbelileg domináns és nyelvíleg is egyöntetű magyar nyelvből kiindulva kutat-

hatjuk. Vagyis a módszertani konfúzió, illetve magyarul mondva a tudatos kódosítás már a terminológiánál megkezdődik, amikor finn-ugor nyelvcsaládról beszélnek, holott az egyedül helyes szakkifejezés 'magyar-finn' lenne.

Ezen kívül vannak azonban - szép számmal - még más, ugyancsak igen nyomós érvek is a magyar nyelv 'finn-ugor' származtatása ellen.

Nyelvünk finnugor eredetének hangoztatása mellett nem szoktak például arról sem beszélni, hogy a magyar nyelvmélekek messze megelőzik az összes többi finnugor nyelv legrégebbi emlékeit. Nyelvünk első szórványszavai már a 10. század 40-es éveiben feltűnnek (Bíborbanszületett Konstantin törzsnevei, személynevei, és az 'Etelköz' szó), míg a finn nyelv emlékei csak a 16. században jelentkeznek, az egyéb kisebb finnugor nyelvekről pedig jórészt csak a 18-19. század óta vannak adataink.

...Ez az ellenvetés még a hangtörvények és a szabályos hangváltozások tanának keretein belül maradvá is teljesen jogosult és megalapozott: minden módszeresen dolgozó 'hangtörvényes' nyelvészkedés a nyelvmélekek korából kiindulva állapítja meg az időbelinek vélt 'szabályos' hangváltozásokat, s a legrégebbi előfordulás hangalakját tekinti alaphangnak. Hangsúlyozzuk: ez az eljárás az időbeli folyamatként szemlélt szabályos hangváltozások tanának lényegéből szükségszerűen következő alapvető módszertani követelmény. Úgy tűnik azonban, hogy a sors kifürkészhetetlen akaratából éppen a magyar nyelv esetében nem érvényes ez az egyébként általánosan elfogadott és alkalmazott módszertani alapelv - mert a jelek szerint csak ennek kikapcsolásával lehet a magyart egy 'ugor', avagy 'finnugor' alapnyelvből származtatni." (Götz 1982. 8-9. oldal)

A harmadik ellenérvünk már a művelődéstörténeti viszonyokkal függ össze. A finn-ugor történészek véleménye szerint az ugor népek az i.e. II. évezred végén fejlett fémművességgel, állattartással rendelkeztek, ugyanakkor az obi-ugorok, a vogulok és az osztjákok a XIX. században nem tudtak fémot előállítani, a honfoglaló magyarság fémművességét pedig a számtalan tárgyi emlék ellenére kétségbe vonják, és a leleteket idegen mesterek alkotásainak tartják.

A legfeltűnőbb példája ennek a szemléletnek a magyar királyi korona esete, amely a jelenleg is hivatalosnak számító nézetek szerint részben keleti, részben nyugati műhelyekben készült. Magyarországon csak - rendkívül barbár módon - összetákolták. (Ez az a példa már csak azért is kirívó, mert az utóbbi évtizedben (gyakorlatilag 1978-tól) folyó vizsgálatok egyértelműen igazolták, hogy a korona egy részből áll, egyazon műhelyben készült, és másképp nem is készülhetett. Ebben az esetben még a kategorikus kijelentést is megengedhetjük magunknak, mert az említett vizsgálatokat természettudományos felkészültségű szakemberek (aranyművesek, mérnökök stb.) végezték. Az általuk felsorakoztatott bizonyítékok pedig cáfolhatatlanok. Annál szomorúbb, hogy a hivatalos történész és művészettörténész társadalom idestova másfél évtizede nem hajlandó erről tudomást venni. (Bövebben ld. Pap 1987/I.; Csomor 1986; Csomor 1987; Bradák 1988; Zománc 1991).

Hasonló a helyzet az állattenyésztéssel is. Köztudott, hogy a finn-ugor nyelvészet a lótenyésztés szavait és így eszközeit is ugor eredetűnek tartja. A baj csak az, hogy obi-ugorjaink maguk lovat nem tenyésztettek, bár való igaz, a szakszavaiak léteznek. (A honfoglaló magyarság esetében a lótenyésztést nem lehet elvitatni, bár véleményünk szerint a fenti példa nyomán hivatkozhatnánk arra, hogy az állatokat „idegen” - pl. "török" - "mesterek" őrizték.) Ezt az ellentmondást történészeink briliáns ötlet segítségével kerülik meg. Tudomásul veszik, hogy a vogulok és az osztjákok mind az állattartást, mind a fémművességet elfelejtették alkalmazni (a zord klíma miatt), ugyanakkor azonban feltételezik, hogy ezeknek a nyomai népi emlékezetükben megmaradtak. Rövid számtani művelet révén megállapítható, hogy az obi-ugorok népi emlékezete két-három ezer éves. Ugyanakkor a honfoglaló magyarság esetében a szájhagyományok fennmaradásának lehetőségét három-hatszáz éves távlatokra nézve is elvitatják. (Erről bővebben: Götz 1981/II. 182-189. old.)

Az utolsóként említendő ellenvetésünk főként nyelvtisztítási megfontolásokon alapul. László Gyula az urali-finnugor nyelvek egymás közötti egyezéseit vizsgálva a következő eredményre jutott: "...az elmondottakból arra következtethetünk, hogy az urali korban sem képzelhetünk el teljes nyelvi és területi egységet, hanem eléggé lényeges - nagyjából a későbbi elkülönüléseknek megfelelő - területi megoszlásban élhettek a finnugor nemzetiségek, nemzetiségi csoportok. Teljesen egységes szókincsű urali alapnyelvről tehát - úgy látszik - csak elméletben s akkor is a legelemibb kifejezések körében beszélhetünk. Az általunk elérhető időkben már inkább egymáshoz közelálló nemzetiségi testvér nyelvekről lehet szó, amelyeknek azonban már, ha csak csekélyebb mértékben is, külön-külön szóállománya is volt. A nyelvészeti felfogások közül ehhez az elképzeléshez a nyelvlánc elmélet áll a legközelebb." (László 1971. 38. oldal) "Képzelnék el egy olyan ősi állapotot, amikor a finnugor népek tömbjeinek (még kettéválásuk előtt, mint osztják-vogul, zürjén-votják, moksa és erze mordvin, észt-finn) megvolt a maguk külön nyelve, hangtani és más sajátosságaival. Egymástól távol élnek. Mármost ezekben a nyelvekbe behatol egy másik nyelv és létrehoz egy 'közlekedő nyelvet'.

Természetesen a behatoló szókészlet felveszi a befogadó nyelvek kiejtésbeli, szóformálásbeli sajátosságait is, a szavak tehát hangzásukban bár még őrzik közös eredetüket. Ez általános és napjainkig tapasztalható jelenség a nyelvi kölcsönzésekénél... Kérdés, hogy vajon melyik nép volt az, amelynek nyelvét, annak életfontosságú szórétégét átvették a felettük lakó külön-külön népek? Nem tudjuk, s amit mondunk, szinte aggódva mondjuk, mert könnyen ráhúzzák az emberre az elfogultság, a nacionalizmus vádját. A következő megfontolások azonban szinte csak egyetlen megoldást kínálnak. A magyarság lélekszáma 'annyi balszerencse közt s oly sok vizsály

után' is mintegy kétszerese (15 000 000) az összes többi finnugor nép lélekszámának (beleértve a szamojédokat is). Hogy régen ez miként volt, nem tudjuk. Nem tudhatjuk, hogy mennyiben sorvadtak el a "rokon" népek, de mégis meggondolkoztató ez a hatalmas számbeli fölény. Lehet tehát, hogy a szvidérik Uralig nyúló ága, amelylyel közlekedő nyelvet teremtettek a felettük húzódó sáv erdei népei között, éppen a magyar nép elődje lett volna." (László 1985. 23-25. oldal)

Arra, hogy az egyes finnugor népek közötti közlekedő nyelv éppen a magyar, illetve annak őse lehetett, más jelek is utalnak. Ezek egy részére Götz László mutatott rá, aki összevetve László Gyula elképzeléseit Vámbéry Árminnak a magyar-török szómegfelelések terén elért kutatási eredményeivel, arra a következtetésre jutott, hogy a közös altáji-magyar finnugor, illetve altáji-magyar és magyar-finnugor szómegfelelések száma s megoszlása azt a feltételezést támasztja alá, miszerint az egyes „urali”, finnugor, illetve altáji nyelvjárások areális, azaz területi nyelvkiegyenlítődésként útján alakultak ki. E folyamatban pedig döntő szerepe volt egy délről jött etnikum nyelvének, mely nyelv a magyarhoz állt legközelebb. Azaz az uráli, illetve a finn-ugor nyelvcsaládba tartozó nyelvek rokonságának a magyarázata nem a közös származásban, az egységes ősnelvben keresendő, hanem az adott területen, az adott népek között kialakuló kapcsolatok hatására végbemenő nyelvkiegyenlítődésként köszönhető. Ezt a folyamatot pedig a délről érkező telepések gyarmatosítása indította el. E telepések nyelve pedig a mai magyar nyelv őse lehetett, vagy ahhoz állt a legközelebb. (Götz 1982, 143-163 és 343-357. 0.)

E négy mozzanat mindegyike önmagában is elég ahhoz, hogy megkérdőjelezze a magyarság finnugor eredetének dogmáját, ezzel a kérdéssel ezért a továbbiakban nem foglalkozunk. A finnugrisztika módszereinek s tételeinek bírálata, illetve részletes cáfolata megtalálható Götz László: Keleten kél a Nap című négy kötetes művének II. és III. kötetében. Mi most a további ellenérvek felsorakoztatása helyett kísérletet teszünk egy, a valóságot jobban megközelítő eredetkép felvázolására:

A Kr. e. 6 évezredtől kezdve megfigyelhető, hogy az eurázsiai térség kisebb-nagyobb népcsoportjai fokozatosan kapcsolatba lépnek egymással, kereskedelmi útvonalak épülnek ki, melyeken azután hosszabb-rövidebb ideig tartó népmozgásokat figyelhetünk meg. Götz László ezeket a jeleket értékelve meghatározta e kapcsolatok és vándorlások irányát is. Szerinte az Elő-Ázsiában kialakuló műveltségek terjeszkedéséről van szó:

„A leletek fényénél ugyanis azt látjuk, hogy... a műveltség kezdetei e térségben minden esetben az előázsiai-mezopotámiai góc régészeti világosan dokumentálható befolyásainak tulajdoníthatók. Nyomról-nyomra, lépésről-lépésre követhető a közel-keleti ősi kultúrák kiterjeszkedése: először a környező, közvetlenül szomszédos területekre, majd a távolabbi vidékekre is, a vízbe dobott hullámok gyűrűzéséhez hasonlóan. Ez a jelenség nyilvánvalóan bizonyítja, hogy Eurázsia nagyobbik részében... - legalábbis a térség nyugati felében - szinte részletekbe menően érvényesül az elő-ázsiai primér kultúrák megtermékenyítő hatása a különböző művelődési góccok kialakulásánál.” (Götz 1981/I. 3-4. oldal)

Ez a megtermékenyítő hatás Götz László véleménye szerint kisebb részt a kölcsönös kapcsolatoknak, nagyobb részben viszont az elő-ázsiai gyarmatosításoknak tudható be.

„Globálisan tekintve az elő-ázsiai műveltségek terjeszkedésénél három fő irányt különböztethetünk meg:

I. Észak-Nyugat felé, Anatólia közvetítésével, a Földközi-tenger medencéjébe, a Balkánra, Délkelet-, Közép-, és Nyugat-Európába.

II. Észak-Kelet felé, a Zagrosz hegységen és Iránon át Turkesztánba, majd innen Afganisztán és Nyugat-India, másrészt Dél-Szibéria és Kelet-Ázsia területeire.

III. Észak felé, Transzkaukázia közvetítésével a Kaukázuson keresztül Dél-Oroszország és a Volga-Ural-tér irányába.” (Götz 1981/I. 4. 0.)

Ennek megfelelően az 5. évezredtől fogva az egyes kárpát-medencei műveltségek esetében szoros mezopotámiai-szumír párhuzamokat figyelhetünk meg. Ugyanez jellemző más dél-, közép- és nyugat-európai kultúrákra is.

A bennünket érdeklő eurázsiai sztyeppén hasonló folyamatok játszódnak le. Ezek közül említésre méltó, hogy a Kr. e. 2200 körül az Altáj-hegység és a Jenyiszej folyó vidékén kialakuló afanaszjevói műveltség és a dél-oroszországi gödörsiros műveltségek leletanyaga meglepő hasonlóságokat mutat, sőt az említett műveltségek embertani képe is megegyezik. „Mindkét területen ugyanaz a széles arcú, alacsony homlokú és inkább rövid fejű 'plump-europid' népességet találjuk, amely a későbbi időkben, egészen a mongoloidok megjelenéséig, az eurázsiai steppék embertípusát alkotja majd.” (i.m. 16. oldal) A két népesség között elterülő 3000 km-nyi terület embertani képe ekkor még ettől eltérő, de ezekből "...a kezdetekből alakult ki Kr. e. 1700 után a Jenyiszejtől, Altájtól az Uralig, valamint a Ob-Irtis-Toboltól Kazahsztánig terjedő óriási területen az egységes andronovói műveltség, amelynek lakossága, most már megszakítás nélkül, Kelet-Európától az Altájig ugyanaz a 'plump-europid' embertani típus, mint az afanaszjevói és a gödörsiros műveltség népei voltak a 3/2. évezred fordulóján. Az andronovói műveltség nagy kiterjedését az afanaszjevói, az észak-turkesztáni, a gödörsiros, valamint a Volga-Délural térségében 2000 óta jelentkező kora-bronzkori műveltségek lassú, folyamatos etnikai és kulturális egybenövésével magyarázza a tudomány.” (uo.)

E műveltségek abban is megegyeznek egymással, hogy már a kialakulásuk idején igen szoros mezopotámiai-szumír párhuzamaik vannak. Ezek azonban Götz László szerint nem közvetlenül Mezopotámiából származnak, hanem a szumír "gyarmattelepek" elvándorlása révén kialakult másod-, illetve harmadlagos hatások. Ezzel kapcsolatban Götz László a közvetlen szumír hatásokat mutató turkesztáni városi kultúra egykorú elnéptelenedésére

hívta fel a figyelmet. (im. 1. fejezet, 1-49. oldal)

Az elmondottakból következően az eurázsiai sztyeppéken, beleértve a Volga-Ural táját is, egy egységes, szoros mezopotámiai-szumír kapcsolatokat felmutató kultúra alakul ki a Kr. e. 2. évezred első felére. A magyarság őseit ezen belül kell keresünk. Ez még abban az esetben is igaz, ha elfogadjuk a hivatalos történettudomány téziseit népünk kizárólagos finn-ugor eredetéről.

Köztudott, hogy a honfoglalás körüli források egy része (Konstantin, Jordanes) utal rá, hogy a magyarok régebbi elnevezései között a „szabir” is szerepel. Padányi Viktor már 1962-ben felfigyelt arra, hogy ezzel az elnevezéssel kapcsolatban a „...Kr. e. 17. sz.-tól a Kr. u. 10. századik eltelt 2700 év folyamán babiloni, egyiptomi, asszír, káld-hurri, perzsa, görög, örmény, római, bizánci és arab kútfőkben... talált leletek adatai újra és újra értesítenek egy népről, amelynek neve határozottan és egységesen »m« hanggal kezdődik és van a belsejében egy lágy más-salhangzó, amelynek pontos visszaadására a fenti nyelvek fonetikai rendszere képtelen...

Ez a név a Kr. e. 5. sz.-ig »mita«, »mitha« (többszörösen mitani), »mada«, »méd«, »médj«, »médz«, »manni«, »manda«, »maza«, »matia«, (többszörösen matiani) »matsi«, (többszörösen matsien), »musk«, »ma«, »mag« torzulásokban jelenik meg...

Feltűnő, hogy a Kr. e. 5. sz.-tól kezdve a káspi-vidéki és kaukázusi individuális népek felbukkanása során ugyanezek a nevek az -ar, -or, -er, -ir, -irra népnév végződésellátva jelennek meg a következő formában: »mad-ira« (a madából), »max-era« (a muskból), matchar a (matsi-ból), mezori (többszörösen), mezorani (többszörösen), mazori (többszörösen), magari és maghiori (mindkettő többszörösen), mazar, madzar, madjyr, matchar, magari, maghiar, mogher, makar, madar, végül madzsar írásmódon.” (Padányi, 1989. 119-120. oldal; ezek az adatok igen figyelemre méltóak, és még akkor sem lehet minden további nélkül elvetni őket, ha egyébként Padányi Viktor gondolatmenetével és végkövetkeztetéseivel nem, vagy nem mindenben értünk egyet.)

A "hivatalos" magyar történettudomány "kiönti a fürdővízzel a gyereket", amikor az "emigrációs történészeink által összegyűjtött adatokat esetenként egy-két megalapozatlan felvetéssel, vagy végkövetkeztetéssel együtt elveti. Igen jó példát szolgáltat erre épp Padányi Viktorral kapcsolatban Erdélyi István, aki szószerint idéz Padányi 450 oldalas összefoglaló művéből egy meglehetősen erőltetett "versfordítást", s ez alapján kifigurázza a „már halott szerzőt”, ugyanakkor Padányinak az itt említett, és Götz László által ellenőrzött s igazolt adatait éppúgy nem veszi figyelembe, mint ahogy a honfoglalásról szóló, a valóságot a hivatalos álláspontnál sokkal jobban megközelítő leírásáról sem tesz említést. (v.ö.: Erdélyi 1989., Padányi 1989.) E népnevek kísértetiesen emlékeztetnek a "magyar" népnévre, különösen, ha az utóbbinak egyes torzulásait is figyelembe vesszük.

A jelzett szavak többnyire a szubar-szubur-szubir ország és népnévvel hozhatók kapcsolatba. „Már a korai szumír írásos emlékekben feltűnik a Mezopotámiától északra fekvő területek megjelölésére a 'szubar-ki-', azaz 'szubar föld' kifejezés, legelőször Eannatum, lagasi király egyik feliratában a Kr. e. 27-26. századból. Ezt követően folyamatosan megtalálható ez az elnevezés 'szubar ki' és 'szubir ki' hangalakban is. A szemita akkád nyelv e szumír k. kifejezést 'szubar-tu' formában vette át... A 'szubar-ki' vagy 'szubir-ki' megnevezés tehát kétségtelenül a transzkaukáziai, északnyugat-iráni és kelet-anatóliai térségre vonatkozott a Kr. e. 3. évezredben, sőt még Észak-Mezopotámia, a későbbi Asszíria is beletartozott a 'szubar-ki' fogalomba.” (Götz 1981/1. 22. old.)

A szubar terület már az i.e. 3. évezred eleje óta a szumír-mezopotámiai kultúra szerves része volt. E területeken az adatok tanúbizonyossága szerint kellett élni egy népnek, avagy népcsoportnak, amelynek neve a szubar-szubur-szubir elnevezésnek alapjául szolgált. E népnév meglepően összecseng a magyarok korábbi szabir nevével, még meglepőbb, hogy e néppel szoros összefüggésben, ennek mintegy társaságában jelennek meg a Padányi Viktor által felsorolt népnevek. Ezt az összefüggést vizsgálva Götz László megállapította, hogy az i.e. 3/2 évezred körüli időszakból szórvány adatok utalnak e két nép kapcsolatára, Kr. e. 1. évezredtől kezdve viszont a jelzett népnevek párhuzamos előfordulását már összefüggően, szakadatlan láncolatban tudta adatulni. (im. 24-27. 0.) Ennek tudatában nem tekinthetjük alaptalannak azt a feltételezést, hogy a magyarság ősei a jelzett "szubar-ki", illetve "szubar-tu" területén éltek a Kr. e. 4. évezred körül. "Szubar-tu" azután a "szumír kultúra szerves részeként" kapcsolatban állt a dél-országi sztyeppén és az Ural térségében kialakuló műveltségekkel. (Az ezzel kapcsolatos etnikai összefüggésekkel és a magyarság transzkaukáziai eredetével kapcsolatos egyéb adatokat lásd Götz 1981/I-II.; 1982.1)

A gödörsíros, az afanaszejevoi, valamint a Volga-Délural térségében kialakuló kora bronzkori és a későbbiekben az andronovói műveltséget létrehozó "gyarmatosok" között tehát ott találhatjuk a magyarság őseit is.

„Ezek után kézenfekvő az a következtetés, hogy sem az urali-finnugor sem pedig az altáji-török nyelvek nem valamiféle ősi nyelvi és etnikai közösségek családfászerű elágazódásai, azaz nem áll fenn közöttük valódi értelemben vett genetikai nyelvrokonság, hanem későbbi korokban, valamikor a Kr. e. 2-1. évezred táján alakultak ki, areális nyelvkiegyenlítődség útján nyelvszövetségek módjára. Minden jel arra vall, hogy ezt a nyelvkiegyenlítődségi folyamatot mindkét 'nyelvcsalád' esetében valamilyen délebbi, ősi nyelvközösség katalizálta - amelynek azonban mindenesetre igen közel kellett állnia az ősmagyarhoz -, s ennek az ősnyelvi csoportnak domináns hatásként kell szemlélnünk mind a közös magyar-török-finnugor, mind pedig a külön-külön jelentkező magyar-finnugor és magyar-török szótári, nyelvtani, nyelvszerkezeti párhuzamokat is.

Egyelőre nem állapítható meg kielégítő pontossággal, melyik régészeti műveltséggel (vagy műveltségekkel) hozhatjuk közelebbi kapcsolatba ezt az 'ugor-magyar' ősnyelvi csoportot, csak annyit látszik bizonyosnak, hogy -

a Kr. e. 3. évezredre vonatkoztatva - mindenesetre igen sok köze volt a transzkaukáziai eredetű kubán-majkopi kultúrákhoz, a szintén Elő-Ázsiából származó dél-turkesztáni műveltségekhez és ezek Altáj vidéki származékához, az afanaszjevói kultúrához; a második évezredben a Dél-Ural vidéki korai bronzkori műveltségekhez (Balanovo, Abasevó stb.), majd az andronovóiakhoz; s végül a Kr. e. 1. évezred steppei szkíta-szarmata kultúrájához." (Götz 1982. 349-350. oldal)

Mind három csoportnál azt kell kiemelni, hogy szoros kapcsolataik voltak az elő-ázsiai térséggel. Ezekre a kapcsolatokra külön is szeretnénk felhívni a figyelmet, hiszen köztudott, hogy a Tigris és az Eufrátesz völgyében már a Kr. e. 4. évezred táján is öntözéses gazdálkodást folytattak, azaz öntöző, árapasztó és belvízlevezető csatornákat üzemeltettek, árvédelmi töltéseket emeltek. Az említett régészeti kultúrák szoros szumír párhuzamaiból, különösen a gyarmatosítások tényét elfogadva, az következik, hogy az öntözéses gazdálkodás a Kárpát-medencétől az Altáj-Jenyszej vidékéig terjedő térség nagyobb folyóvölgyeiben mindenütt kialakulhatott. Maguk a régészeti feltárások azonban ezt a feltételezést nem támasztják alá, ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy a korabeli források megemlékeznek a szkíták vízrendezéseiről (Lásd a 3. fejezet vonatkozó részeit!). Az ellentmondás tehát teljesen tűnik. A kérdés részletes tárgyalására utóbb még visszatérünk, most azonban térjünk vissza még egy gondolat erejéig a magyarság őstörténetéhez:

A vázolt kép alapján azt mondhatjuk, hogy a magyar és az ún. finn-ugor népek közötti nyelvi és kulturális megfeleléseket nem a közös ősnépekben, hanem a meg-megújuló, hosszabb-rövidebb ideig tartó együttélések során szükségszerűen kialakuló kölcsönhatásokban kell keresnünk. Ezek az együttélések, a rendelkezésünkre álló adatok szerint a finn-ugor népek többségét tekintve a Kr. e. 1. évezred második feléig állhattak fenn. Ez többé-kevésbé megfelelne a finnugorisztika időrendjének is, amely szerint a magyarok "önálló élete" megközelítőleg Kr. e. 500 körül kezdődött, azaz ezidőtájt bomlott fel az "ugor ősnép", ekkor váltak el ősaink az obi-ugoroktól. Nos az előzőek során láthattuk, hogy ilyen és ehhez hasonló ősnépekről, valamint az általuk beszélt ősnyelvekről "csak elméletben, és akkor is csak a legelemibb kifejezések körében beszélhetünk". Ugyanakkor az említett tételnek nem ez az egyetlen gyenge pontja. Arról van szó ugyanis, hogy épp a magyar és az obi-ugor nyelvek közötti megfelelések és a két nép kultúrája között kétségtelenül fennálló szoros kapcsolatok eleve kétségessé teszik a fenti időrendet. A többi finn-ugor nép esetében feltételezhető, hogy a közelebbi kapcsolatok már a jelzett időszakban megszakadtak (kivéve ez alól a volgai finnek, közülük is elsősorban a cseremiszek), ám legközelebbi (nyelv)rokonainkat tekintve ez abszurdnak tűnik. "Helyesen jegyzi meg ezzel kapcsolatban Szabédi László 'A magyar nyelv őstörténete' című könyvében: 'Miért akarják a finnugoristák elhittetni, hogy a magyar és a vogul már harmadfélezer, vagy éppen háromezer évvel ezelőtt elkülönült egymástól? Az egyező szavak hangtani arculata nem nagyon támasztja alá ezt a feltevést. A magyar név, hús, jég, víz, hím, és a vogul nam, chus, jank, vit, chum közt nem nagyobb a hangtani eltérés, mint a francia nom, vingt, glace, onde, on és az olasz nome, venti, ghiaccio, onda, uomo közt. Ha a VIII. és IX. század fordulóján a francia és az olasz jószerével egy nyelvnek számított, nem egészen érthető, hogy miért nem számíthatott volna ugyanakkor egy nyelvnek, vagy egyazon nyelv két nyelvjárásának a magyar és a vogul.'"

Szabédi e felvetésével most nem foglalkozhatunk bővebben. De egyébként is, ezáltal nem az a kérdés lényege, hogy vajon a magyar és a vogul csak a Kr. u. 1. évezred második felében különült-e el egymástól, vagy előbb - ha ugyan valaha is egy közös ősnyelvet alkottak, ami azonban igen valószínűtlen. " (Götz 1982. 4. oldal). A hangsúly jelen esetben a nyelvi megfelelések időrendjén van, mely arra utal, hogy a közvetlen kapcsolatok a magyarság és az obi-ugorok között még a jelzett időszakban, tehát a VIII-IX. században is fennálltak.

Amennyiben tehát „...igényt tartunk arra, hogy elméletünk kerek egészet alkosson, s minden nyelvi jelenséget a magyar és az egyes finnugor nyelvek között lehetőség szerint megmagyarázzon, akkor számolnunk kell még a magyar nyelvi hatások egy harmadlagos, a Kr. e. 1. évezrednél jóval későbbi rétegével is, amely elsősorban az obi-ugorok s kisebb mértékben a volgai finnek (főleg a cseremiszek) nyelveiben mutatkozik meg; e nyelvekben jóval több magyar egyezést, párhuzamot találunk, mint az egyéb finnugoroknál, s a magyarhoz mért, százalékban kifejezett rokonsági fokuk is szignifikánsan nagyobb arányszámokat mutat, mint a többi finnugor nyelv." (Götz 1982. 352, 0.) Azaz számolnunk kell azzal, hogy a magyarság és az obi-ugorok között a honfoglalás körül, sőt azt követően is közvetlen kapcsolatnak kellett lennie. Nos e kapcsolatnak, mint majd látni fogjuk, több kézenfekvő bizonyítéka is van. Ezek ismertetésére a későbbiek folyamán még visszatérünk, most azonban tekintsük át, milyen következtetéseket vonhatunk le a vázolt képből:

A további vizsgálódásaink szempontjából három döntő jelentőségű mozzanatot szeretnénk kiemelni.

Először: a Kárpát-medence műveltségei már a 4. évezred körüli időszaktól kezdve szoros kapcsolatban álltak a mezopotámiai szumír kultúrákkal. E kapcsolatnak nyilvánvaló nyomai vannak az említett népek művészetéről, írásáról, szokásairól fennmaradt emlékekben, ami egyértelműen általános, mindenre, így a gazdálkodásra is kiterjedő párhuzamokra enged következtetni. Az adott esetben ismert, hogy a Tigris és az Eufrátesz vidékén ebben a korszakban már öntözéses földművelést folytattak, tehát nem zárható ki, hogy ehhez hasonló jellegű gazdálkodás folyt a Kárpátok által övezett medence nagyobb folyóvölgyeiben is. Ugyanezt elmondhatjuk az eurázsiai térség szinte valamennyi folyójáról is, hiszen, mint láttuk, az itt kialakuló műveltségeknek is igen szoros szumír párhuzamai voltak. Az, hogy ezeken a területeken nem találtak az öntözéses gazdálkodás létre utaló jeleket, több szempontból is elgondolkodtató. Teljesen azonosulva Götz Lászlónak az egész eurázsiai térségre

kiterjedő szumír gyarmatosításról alkotott elgondolásaival, az említett tény okát a kutatások hiányosságaiban kereshetnénk, mert azt a magunk részéről elképzelhetetlennek tartjuk, hogy a Mezopotámiából kirajzó telepések a vándorlásaik során elfelejtették volna, hogy hogyan kell az öntözőműveket kiépíteni és karbantartani. Ebből pedig két következtetést vonhatunk le: 1) amint már említettük: ténylegesen létezett öntözési gazdálkodás az említett területeken, csak a feltárások hiányosságai miatt nem bukkantak ezidáig ennek a nyomaira,

2) a nyomok hiánya a tevékenység hiányára, vagy teljesen eltérő jellegére utal, ebben az esetben azonban mindenképpen felül kell vizsgálni Götz László nézeteit, mert nem zárható ki egy fordított irányú, északról dél felé ható kapcsolat lehetősége sem. (A kérdés tárgyalására alább még visszatérünk, azt azonban nyomatékosan szeretnénk leszögezni, hogy itt csupán elvi lehetőségekről van szó. Götz László tételesen adatolta az egyes kultúrák kialakulását és ezekből az adatokból következtetett a kölcsönhatások irányára. Mi sem az adatait, sem a következtetéseit nem kívánjuk kétségbe vonni, csupán arra szeretnénk rámutatni, hogy a tárgyalt műveltségek kölcsönhatása más szemszögből is vizsgálható. Részletes és mindenre kiterjedő vizsgálatok elvégzése nélkül azonban e kérdésben nem tudunk - és nem is akarunk - állástfoglalni.)

Másodsor: hogy az eurázsiai sztyepp népei (a Kárpátoktól az Altájig) mind nyelvüket, mind kultúrájukat, mind eredetüket tekintve rokonságban álltak egymással.

Harmadsor: hogy az obi-ugorok és a magyarok között még a honfoglalást követő időszakban is közvetlen kapcsolat állt fenn.

Az első kérdéskört a korábbiakban már érintettük, és utaltunk az itt fennálló ellentmondásokra, ezeket azonban csak a másik két problémakör tárgyalása után kísérlelhetjük feloldani. A gondolatmenetünket ennek megfelelően a második mozzanat részletes elemzésével folytatjuk:

Az elmondottak szerint az általunk "lovasnomádnak" tételezett népek, azaz a szkíták, a szarmaták, a hunok, az avarok, a magyarok, az úzok, a besenyők, a kunok, stb. mind-mind valamilyen fokú rokonságban álltak egymással. Ezt támasztja alá például, hogy sem a X. században nagyobb tömegben betelepülő besenyők, sem a XIII. században betelepített kunok nyelvének nem maradt fenn nyomai napjainkra, holott a jóval korábban, a VI. század táján az avarok által széttelepített szláv törzsek mind a mai napig a magyartól eltérő nyelvet beszélnek. Itt szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a Kárpát-medencében a XIII. század körüli időszakban még ismeretlen volt a nemzetiségi politika. Az ide betelepülő népcsoportok egy tömbben, saját nyelvüket és szokásaikat megőrizve élhettek és éltek. Ilyen körülmények között egy több mint százezres etnikum eltérő nyelvére utaló jelek hiánya nagy valószínűséggel azt jelenti, hogy az említett nyelv nem, vagy nem sokban különbözött a többség, adott esetben a magyarok nyelvétől: a kunok esetében ezt a feltételezett rokonságot külön alátámasztja, hogy ezt a népcsoportot csak és kizárólag a magyarok nevezték kunnak, maga a név pedig a hunok nevével azonos. (lásd Györfly). A magyarság az adott időszakban magát hunfajú népnek, a hunok örökösének tekintette, azaz a névadás itt bizony egyértelműen a rokonságra, illetve ennek tudatára utal. Azt, hogy az eurázsiai sztyepp népei egymással valamiféle rokonságban voltak, maga Györfly is elismeri, amikor így ír:

„Ha ennek tudatában tekintünk végig a füves puszták népein - gazdaságuk, társadalmuk és művelődésük (művészet, hitvilág, zene) azonosságát tekintve, és folytonos embertani keveredésük láttán, rokon népeknek kell tartanunk őket, annak ellenére, hogy nyelvi eltérés mutatkozik köztük. A sztyepp kezdetben iráni nyelvű népet (szkíták, szarmaták, alánok) csak fokozatosan, egymással keveredve adták át helyüket a török népeknek (hunoknak, avaroknak, bolgároknak stb.), olyannyira folyamatosan, hogy a Kárpát-medencébe beköltöző utolsó nomád nép, a török nyelvű kun, még mindig hozott magával iráni nyelvű néprészt, az alán eredetű jászt.” (Györfly 1984. 579. oldal).

Az adott esetben Györfly téved az egyes népek irániságával kapcsolatban. A szkíták iráni származtatását Nagy Géza akadémiai székfoglalójában már 1909-ben megcáfolta, rámutatva arra, hogy a szkíta nyelvemlékek értelmezésekor figyelmen kívül hagyták a szavak eredeti jelentését, s ősiráni szavakat láttak bennük. Így lett az egy szemű „arimaszpok”-ból (arima 'egy', és 'szpu' szem) airama-asp („a sivatag lovainak birtokosa”), a "férfiölő" oiorpatákból pedig ('oior' férfi, 'pata' ölni) pedig vira-paita, vira-pata („férfiak úrnői”). (Nagy 1909. 22. oldal). Hasonló a helyzet a többi iráni eredetű "lovasnomád" nép nagy részével is. A szarmaták iránisága például a szkítákéból következett, hiszen Herodotosz megemlítette róluk, hogy „szkíta nyelven beszélnek, de rosszul ejtik ki”. (Nagy 1909. 15. oldal). Magukat a szkítákat Nagy Géza egyértelműen az ún. turáni népek közé sorolta és rámutatott szokásaik, művészetük szoros párhuzamaira, melyek közül külön kiemelte a vérszerződést, mely a szkítáknál, a magyaroknál és a kunoknál egyaránt megtalálható, és a meghódolás jelét a föld és a víz átadásánál (im. 18-19. oldal)

„Mikor ilyen jelenségek vannak előttünk s észjárásban, vallásos felfogásban, erkölcsökben, szokásokban, életmódban, testi sajátosságokban csupa turáni jellemvonásokat tapasztalunk a skytháknál: nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk annak a ténynek, ha egyetlen egy sem akadt az ókori néprajz- és történetírók között, ki a persákkal hozta volna őket rokonságba, hanem az új, meg új név alatt feltűnt turánokban keresik a skythák ivadékait” (i.m. 20. oldal) Ennek megfelelően pl. a hunok királyát, Attilát következetesen királyi szkítaként említik. Ezek a jelek egyértelműen arra vallanak, hogy itt azonos "fajú", egymással genetikai rokonságban álló népekről van szó. De még abban az esetben is, ha csak Györfly György nézetét fogadjuk el, azaz abból indulunk ki, hogy e népek esetében csak az azonos életformából fakadó gazdasági, kulturális és művelődési azonosságról beszélhe-

tünk, arra a felismerésre kell jutnunk, hogy e népek gazdálkodása, társadalmi berendezkedése, műveltsége egymásnak megfeleltethető, s közös gyökerekre megy vissza.

Ennek témánk szempontjából elsődleges jelentősége van, hiszen hiteles forrásokból tudjuk, hogy a Maeotisz mentén az ott élő szkíták a hosszanti sáncokhoz hasonló árkokkal erősítették meg déli határaikat. Azaz ilyen sáncok létesítésére a "füves puszták népei" mindenféle római hadmérnökök segítségével nélkül is képesek voltak már a Kr. e. 1. évezredben. Az Alföldet határoló árkokat tehát a szkíták betelepülése után elvileg bármelyik "Iovás-nomád" nép megalkothatta, mert valamennyi képes volt erre. Ennek nem mond ellent az sem, hogy ezek a népek nem csak és kizárólag a sáncok által határolt területeket birtokolták, hiszen már a sáncok szerepével kapcsolatban is rámutattunk arra, hogy az adott esetben e védművek más, kiemelkedően fontos terület külön védelmét is szolgálhatták. Hogy a Kárpát-medence az adott népek szempontjából ilyen kiemelkedő jelentőségű terület volt, azt ékesen bizonyítják hagyományaik. Elég ha csak a "világ aranyos szegleté"-re gondolunk, vagy a "Cso-daszarvas monda" különféle változataira. E hagyományokból világosan látható, hogy a Kárpát-medencét meghódító "nomád" népek, hitük szerint visszatértek ide s itt minden esetben velük azonos nyelvű és fajú népeket találtak, a terület tehát e hagyományok alapján az említett népek bölcsőjének tekinthető. Szeretnénk hangsúlyozni, hogy itt nem arra gondolunk, hogy ez ténylegesen így is volt, bár ezt a lehetőséget sem vethetjük el, hanem arra, hogy az adott esetben az ide beköltöző „nomád” népek ezt így hitték, és e térség jelentőségét, az életükben betöltött szerepét ennek megfelelően kell értékelni. Ezért szögeztük le a sáncok eredetével kapcsolatban, hogy azok avar származtatását csak a Patay Pál által említett régészeti feltárások valószínűsítik. A IV. század körüli időben ugyanis elsősorban az avaroknak volt lehetőségük az említett földművek elkészítésére.

A sztyepei népek említett azonosságai (elég, ha itt a Györffy által említett azonosságra gondolunk, bár mi a magunk részéről meg vagyunk győződve arról, hogy a "füves puszták népei" a kezdetektől egységes etnikumhoz tartoztak) más szempontból is figyelemre méltóak. Arról van szó ugyanis, ha a fokrendszer létét valamelyiküknél ki tudjuk mutatni, feltételezhetjük, hogy ez a vízgazdálkodás a többi népnek is sajátja volt. Természetesen az adott esetben nem elégedhetünk meg azzal, hogy a középkori Magyarországon folytatott ártéri gazdálkodást alapul véve általánosítsunk. Egészen másképp alakul azonban a helyzet, ha sikerül kimutatnunk, az eurázsiai folyó völgyekben a honfoglalást megelőző korszakokban hasonló jellegű gazdálkodás jeleit. Erre egyébként nagy esélyünk van, hiszen igen kicsi a valószínűsége, hogy a magyarság, csak a Kárpát-medencében ismerkedett meg e termelési formával.

Ennek megfelelően most azokat a területeket fogjuk közelebbről megvizsgálni, ahol a honfoglalás előtti magyarság feltételezett lakhelyei voltak. Azt már elöljáróban leszögezhetjük, hogy a magyarok "szállásterületeit" a dél-orosz sztyepp folyó völgyeiben kell keresnünk. Ezek közül most azokra összpontosítunk, amelyek mentén a magyarok jelenléte a legtovább kimutatható, azaz a Volgára és az Uralra, valamint azokra a térségekre, ahol a magyarsággal bizonyíthatóan szoros kapcsolatban álló obi-ugorok éltek.

Azt már láttuk, hogy az obi-ugorok nyelvében és kultúrájában fellelhető szoros magyar párhuzamokat a két nép között a honfoglalás körüli, sőt az azt követő időszakokban is fennálló közvetlen kapcsolatoknak tulajdoníthatjuk. A következőkben e feltételezés kézenfekvő bizonyítékait tekintjük át:

Németh Gyula a Patkanov vizsgálataiból kitér, hogy az obi-ugorok legrégebbi hagyományai a szabirokról vannak, melyekben ez utóbbiakról mint magasabb rendű fajról, tanító mestereikről emlékeznek meg, a Tobol vidéki vogulok és osztjákok pedig azzal dicsekednek, hogy azoktól származnak. Mivel Sirelius kutatásai szerint a vogulok népi emlékezete alig terjed tovább a tatár befolyás koránál, tehát a XIII. századnál, feltételezhetjük, hogy az ezt megelőző korszakokban éltek együtt az obi-ugorok és a szabirok. Erre utal az is, hogy a tobolszki terület tatár lakosai is a "szibir" nép hagyatékának tekintenek minden régi emléket, amely véletlenül vagy ásatások során kerül elő. (Götz 1981/II. 106. oldal)

A szabir-magyar azonosság kérdését e fejezetben már érintettük, ezért itt csak néhány gondolattal egészítjük ki a korábban elmondottakat: Hogy a magyar és a szabir név ugyanazon nép jelölésére szolgált, arról Bíborbanszületett Konstantin császár értesít bennünket, amikor megemlékezik a magyarok egyik korábbi elnevezéséről, a "sabartoi-asphaloi"-ról. Hogy itt csakugyan a szabirokról és nem a történészeink által oly sokat emlegetett "szavárd-magyarok"-ról van szó, azt bizonyítja Jordanes, aki szerint a szabirok a hunok utódai voltak, ugyanis Attila halála után a hunok két részre szakadtak: a „kutziagir” vagy „ultziagir” és a „szabir” népre. A szabirokat azután többé nem említi, hanem helyettük a „hunugur” népről kezd beszélni. Ebből nyilvánvaló, hogy a „szabir” és a „hunugur” ugyanazt a népet jelölő szinonim nevek, éppúgy, mint az előbbi „kutziagir” és „ultziagir” is azok. Jordanes szerint ezek a „hunugurok” szállították az északi vidék becses prémjeit a bizánciaknak. (Götz 1981/II, 114. oldal)

„Miután külföldön használatos népvünk, az ungar, hungarus, ungri, ugri kétségtelenül az onogur (hunugur) névből származik, e név pedig szorosan összefügg a szabirok nevével (Jordanes), amely népvét viszont Konstantin császár a magyarok régi neveként említi (Götz 1982. 353. oldal), joggal feltételezzük, hogy az obi-ugorok szabir hagyományai a magyarokra vonatkoznak. Ezt támasztják alá egyébként a következő események is:

Az 500-as évek közepe táján a Káspi-tavat délről megkerülve, a Kaukázuson keresztül vonultak Európába az avarok. Ezt az útvonalat követve, pár évvel később, 585-ben három "török" nép nyomult a dél-orosz sztyeppre. A három népet az egykorú források szerint három testvér vezette, Bolgár aki népével az Aldunáig hatolt, ...a másik

két testvér pedig keletebbre telepedett le, a Káspi és a Don közötti térségben. Ezek egyikének neve Kazári volt. Altheim határozottan állítja, hogy a név szerint nem említett harmadik testvérral csakis a magyarok jöhettek be Európába (i.m. 91. oldal). Altheim feltételezését alátámasztja Maszudi azon közlése, hogy a kazárok eredeti neve a "szabir" volt, a "kazár" csak perzsa ragadvány név, amit maguk a kazárok sohasem használtak. Maszudi közléseivel kapcsolatban pedig Németh Gyula szögezte le, hogy a két népnév jelentése valóban azonos, mindkettő "eltévedt, bolyongót" jelent (v.ö. a pártusok nevének "elpártolt", "száműzött" "el-, megvált", "elszegült" jelentésével, és a jogszokások valamint az államszervezet terén tapasztalható pártus-magyar párhuzamokkal (Sebestyén 1975. 105. old.; Bartal 1860). Emellett kiemelte, hogy a "szabir" név 558 körül eltűnik a forrásokból, majd 580 körül ugyanarra a területre vonatkoztatva megjelenik a kazár népnév (i.m. 43-44. old.).

A magyarság tehát szabir (kazár) illetve hunugur néven délről, Transzkaukázián át az első avar hullámot követően a bolgárok társaságában vonult be a délorosz sztyeppre. Ebből már szinte magától adódik az a feltételezés, hogy a későbbiek folyamán a VII-VIII. század körül Kovrat onogur-bolgár birodalmának felbomlása után a volgai bolgárokkal számos magyar nyelvű, s önmagát szabirnak nevező elem költözött az obi-ugorok szállásterületeire, illetve azok közvetlen közelébe. Jordanes közlése, és az egyéb források összevetése alapján azt is beláthatjuk, hogy ezek a csoportok - az északi prémkereskedelem irányítása révén - közvetlen kapcsolatba kerültek a vogulokkal és az osztjákokkal. Ez a kapcsolat a tatár betörésig, tehát a XIII. század első feléig tartott. Erről győző meg bennünket Julianus barát értesítése a keleten maradt magyar töredékről. A szoros magyar-vogul, illetve magyar-osztják gazdasági, művelődési és nyelvi párhuzamok tehát a VII. és a XIII. század közötti időkből alakulhattak ki. E hatások egyik hordozója, a Kovrat féle onogur-bolgár birodalom széthullását követően került közelebbi kapcsolatba az obi-ugorokkal. László Gyula Kovrat kagán fiainak történetét elemezve rámutatott, hogy Kovrat országának felbomlásakor további három népcsoport vált ki a birodalomból. Ezek közül egy a Kárpát-medencében, illetve egy-egy attól délre és nyugatra telepedett le (László 1986). A Kárpát-medencébe érkezőket László Gyula a kettős honfoglalás elméletében (legalábbis részben) magyaroknak tartja, és e feltételezését ma már teljes egészében bizonyítottnak lehet tekinteni. (László 1978. 1986.) Azaz egyidőben, ugyanarról a helyről települtek át népcsoportok a Kárpát-medencébe és az obi-ugor szállásterületek közvetlen közelébe, ez utóbbiak pedig átvéve az északi prémkereskedelem irányítását, közvetlen kapcsolatba kerültek az obi-ugorokkal. Julianus barát ezen a területen találta meg a keleten maradt magyarok egy csoportját, az obi-ugorok hagyományaiiban pedig jelentős szerepet játszik a szabir nép, mely név nagy valószínűséggel a magyarokat jelöli. Ezek az adatok egyértelműen arra engednek következtetni, hogy ebben az időszakban egy magyarul beszélő, magát szabirnak nevező nép költözött a térségbe, párhuzamosan a Kárpát-medencébe települő "késő avarok"-kal, illetve "elő-magyarok"-kal. Mindez azt jelenti, hogy a Kárpát-medencében és az obi-ugoroknál egyaránt megtalálható nyelvi, kulturális és gazdasági rendszerek már Kovrat onogur-bolgár birodalmában is működtek, feltehetően jellemezték a Kazár birodalmat is, azaz végső soron az avarok és a magyarok korábbi hazájából, "szubar-ki"-ból (szubar-tu), illetőleg Párthiából, az avarokat alapul véve pedig az eftalita hun birodalomból származnak. Az adatláncolat végén megint csak a szkítákig jutunk, gondoljunk csak Jordanes közlésére a hunok szétválásáról, vagy az Attila királyi szkíta származását hangsúlyozó korabeli leírásokra, illetőleg az "elpártolt szkíták" államát, a Pártus birodalmat megszervező Arszakida-ház uralkodóit egyenesen az ázsiai hun dinasztiaiból származtató örmény forrásokra. (Götz 1981/II. 85. oldal) Ezt összevetve Györfly véleményével, a "füves puszták" népeinek - gazdasági, társadalmi és művelődési azonosságáról, valamint a régészeti leletekben is megmutatkozó analógiákkal, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az említett rendszerek valamennyi itt felsorolt nép kultúráját jellemezheték.

Ha a kérdést most már a korai vízrendezések szempontjából vesszük szemügyre, azt kell mondanunk, ha a Kárpát-medencében működő ártéri gazdálkodás és a hozzá kapcsolódó fokrendszer nyomait megtalálhatjuk a Volga-Délural térségében, illetve az obi-ugoroknál, ez nagy valószínűséggel azt jelenti, hogy az itt felsorolt népek és államok körében is létezhetett hasonló jellegű gazdálkodási mód. Erre utalnak a szkíták vízrendezéseiről megemlékező források, de a mezopotámiai kapcsolatok is, hiszen az ártéri gazdálkodásra többé-kevésbé emlékeztető öntözéses gazdálkodás ebben a térségben már évezredek óta ismert volt. A legdöntőbb érveink emellett a "nomád", vagy "rideg állattartáshoz" kapcsolódik, ennek megfelelően részletes kifejtésére és bizonyítására a következő fejezetben kerítünk sort. Itt csak annyit szándékozunk megjegyezni, hogy a nagyobb folyók árterein a "ridegállattartás" sem nélkülözhetette a korai vízrendezéseket.

Összefoglalva tehát az itt elmondottakat, amennyiben sikerül bizonyítanunk, hogy az ártéri gazdálkodás és a hozzá kapcsolódó vízrendezés a délorosz sztyeppé népei között általános volt, és hogy a "nomád" állattartás ebben a térségben az ártéri gazdálkodás keretei között bontakozott ki, gyakorlatilag valószínűsítettük, hogy ez a gazdasági forma és a kapcsolódó vízrendezés az említett térségekben legkésőbb a Kr. e. 1700-as évek körül, az andronovói műveltség kialakulásával egyidőben elterjedt. A továbbhaladás egyik kulcskérdése ilyen körülmények között az, hogy a magyarsággal és rokon népeivel a XIII. századig szoros kapcsolatot tartó obi-ugoroknál sikerül-e kimutatni a Kárpát-medencében alkalmazott módszerekhez hasonló vízrendezések nyomait.

Azt, hogy e vízrendezések nyomai az obi-ugoroknál megtalálhatók Munkácsi Bernát és Jankó János munkáiból tudhatjuk. Korábban már említettük, hogy a fokrendszer szorosan kapcsolódott az egyik ártéri haszonvételekhez, a halászathoz. A középkori magyar oklevelekben elsősorban a halászzal, a halasokkal összefüggésben említik a

fokokat, arra is utaltunk már, hogy a fokok nélkül a folyók árterein nem lehet halászatot folytatni, mert a holt-ágak, tavak vize nem tud megújulni, és a halak sem tudnak azokba bejutni. Ilyen körülmények között a halászat rendszeréből következtethetünk a korai vízrendezések létrejöttére. Mivel az ártéri haszonvételek tárgyalása során ezt a kérdést is alaposan körüljárjuk majd, itt a részletes kifejtésétől eltekintünk s most csupán nagyvonalakban vázoljuk fel a magyar halászat rendszerét, illetve a korai vízrendezésekkel való összefüggését.

Az ártéri halászat lényege, hogy az árvíz idején az ártér gyorsan felmelegedő sekély vizű tavaiban, laposaiban összegyűlt halakat apadáskor rekeszek állításával az ártéren tartják, majd különböző módszerekkel összeszedik. Az említett rekeszekkel (cégékkal) az árteret zárják el, kapuik ennek megfelelően áradáskor nyitva, apadáskor zárva vannak. A halak így a medréből kilépő árral akadálytalanul úszhatnak ki az ártérre, de a visszahúzódó víz nyomán nem tudnak a folyó medrébe jutni. E rendszer szükségszerűen feltételezi a víz szétterítését, majd részleges visszavezetését, illetve az ártéri erek, vízfolyások, tavak, állóvizek egységes rendszerbe kapcsolását, azaz fokok, vagy hozzájuk hasonló csatornák ásását. Kérdéses azonban, hogy az obi-ugoroknál vagy a dél-orosz sztyepp más népeinél megtaláljuk-e ennek a rendszernek a nyomát. Azt már korábban említettük, hogy a korabeli források szerint a halászat mind a kazároknál, mind pedig Kovrat birodalmában jelentős gazdasági ág volt, de ugyanez vonatkozik a honfoglaló magyarságra is. E források azonban a halgazdálkodás módjáról hallgatnak, a kérdés eldöntésekor így csak a későbbi emlékekre, illetve kutatások anyagára támaszkodhatunk. E kutatások közül kiemelkedő jelentőségűnek kell tartanunk Munkácsi Bernát, de különösen Jankó János tevékenységét, mert bár a következtetéseikkel nem mindenben érthetünk egyet, az általuk összegyűjtött és rendszerezett anyagok ismerete nélkül a korai vízrendezések eredetét még megközelítő pontossággal sem tudnánk felvázolni.

Munkácsi Bernát a magyar halászat eredetét a nyelvtudomány segítségével igyekezett feltárni. "A magyar népies halászat műnyelve" című munkájában megkísérelte felkutatni az egyes mesterszavak és az általuk jelölt halászati módszerek, illetve eszközök származását. Bennünket elsősorban a munkájának a cégére vonatkozó részletei érdekelnek, hiszen láthattuk, hogy ez a szerszám milyen jelentős szerepet töltött be a magyar halászatban:

"Figyelemre méltó tanúságot tartalmaz ez irányban a vogul teremtési hitrege, amelyből azt látjuk, hogy e nép hagyományai szerint, valamint az íj és a nyíl készítése, úgy a legfőbb halászati eszközök, jelesen a czége, a varsa és a háló ismerete is a legősibb kulturai vívmányok közé tartozik, a rege nyelvén szólva: az őseimnek isteni kinyilatkoztatás útján nyert tudománya. Íme ezen egyéb tekintetből is érdekes részlet fordított szövege (Vogul Népkölt. Gyűjt. I., 149 l.) (A regéből csak a tárgyhoz tartozó részletet közöljük, a zárójelbe tett szövegek Munkácsi Bernát, az álló betűvel írottak pedig a mi betoldásaink.)

Az énekek embere, a rege embere miután hét telet átélte, miután hét nyarat eltöltött, az Obhoz ment. Obi fajta hala megnőtt, megbokrosodott, a víz egész magasságában úszkált...

(Az „énekek embere” a rege embere)... Fönnséges-Ég atyja lakó ezüstrúdú rudas házába bement Fönnséges-Ég atyja fejét fölemelte s szól: „fiacskám, minő enivaló étel szükségébe estél, ivó víz inségébe jutottál, hogy azért ismét eljöttél hozzám könyörögni?” - Ő felel: „Fönnséges-Menny atyám, Fönnséges-Ég apám, minő enivaló étel inségébe estem volna én, minő ivó víz szükségébe estem volna én? Igédre termett embered elterjedt az egész földön, szavadra termett erdei vadad létrejött az egész földön; szárnyas állat szárnyas állat módjára nőtt meg, lábas állat lábas állat módjára korosodott meg, emberem ember módjára korosodott meg, vízi halam vízi hal módjára szaporodott meg: hogy ezen igédre termett embereid éhező szíveiket mi módon csillapítsák, fázó testeiket mi módon melegítsék, hogy igédre termett vízi haladat, erdei vadadat minő halállal öljk meg, minő módon ejtsék kézbe, erre jöttem én te hozzád tanácsot kérni: miképpen rendeled?

Fönnséges-Ég atyja fejét leeresztvén csendesen ül. Midőn fejét fölemeli szól: „fiacskám, miképpen rendeljem immár én neked, hogy igémre termett erdei vadamat, vízi halamat fogjad?! ...Ami igémre termett vízi halamat illeti, - én (t. i. az Ég) nyárrá változom - mind a tavaknak, mind a folyó ereknek torkolatát zárják el cégével. Igémre termett erdei fámból hadd hasítsanak pálcikákat, gyökeres fámnak hadd vegyék gyökerét, hasítsák vékonyra, fonjanak kis kúpvarsát, (az ember) bemártja a vízbe: igémre termett vízi halam maga megy belé. Téltre változik (az idő): mind a folyókon, mind az Obon keresztül készítsenek cégét, hadd fonjanak nagy kúpvarsát, az ember vízbe helyezi, igémre termett vízi halam maga megy üregébe”

Az énekek embere a rege embere Leszállott az alsó földre... hogy széles e földön való népét tanítsa. ... Vizi halat fogó emberét nagy varsa fonására tanítja, kis kúpvarsá fonására tanítja. Nyárra fordul (az idő): megtanítja nyári cégét csinálni; téltre fordul (az idő) megtanítja téli cégét csinálni. Hálóvarsával halászó embert megtanítja hálóvarsával bánni, a gyalommal halászó embert gyalommal halászni... - Vizi halat halászó embere midőn nyárra fordul az idő, nyári cégét csinál. Fából pálcikát hasítgat, vékonyra hasogatja, kis kúpvarsát fon, belehelyezi a vízbe. Másodnap elmegy (oda): ím teli van belement vízi hallal. Haza viszi, leányos ember leányának hasa megtelik, fias ember fiának éhe csillapul. - A hálóvarsával halászó ember: a hegyen egy fűszár terem, azt kitépi, a héját lehántja, fonalat készít, hálóvarsát fon belőle, vízbe bocsájtja, a vízi hal maga megy belé. - A gyalommal halászó ember fakéregből háncsot nyúz, kötelet fon, a sok fonalat egybefűzi, beleveti a vízbe, vízi halat húz föl: leányos ember leányának hasa megtelik, fias ember fiának éhe csillapul.

Nem lehet merő véletlenség, hogy a teremtési regében, melyet Reguly jegyzett föl a Szigva folyó mellékén - éppen a czége és a varsa azok a halászati szerszámok, melyeknek alkotását és kezelését egyenesen istentől tanulja el a hajdankor embere, vagyis melyek - egyszerű szavakban beszélve el a költői előadást - a vogul nép emlé-

kezete szerint a legősibbek. Ez a felfogás teljesen egybevág az ősrégészet következtetéseivel. „A dolog lényegénél fogva - így ítél Herman Ottó (Herman 1887 149. oldal) - az ún. rekesztő halászat követelheti magának az ősiség kérdésében az első helyet. Elállni a hal útját s bizonyos irányokba terelni: ezt a természettől az áradó partoktól, folyóktól, a dagadó és apadó tengertől tanulhatta el az ember s a verés, a vészlés eszméje annál könnyebben jött eszmekörébe, mert a fa, a nád könnyen idomítható s e tulajdonságot észrevehette. A kultúra ősmestere, így értesít minket a rege, midőn széles e földön való népet tanítgatja, az ősi halászó eszközökön kívül megtanította a gyalommal halászó embert gyalommal halászni. Ez újabb fejlődés: egybefügg a fonalszerzés és a kötélverés tudományával.” (Munkácsi 1893/1. 191-193. oldal.)

Figyelemre méltó az az igyekezet, amellyel a halászat eredetét kutató Munkácsi a czége, a varsa és a háló ősiségét bizonyítani igyekszik. E közben azonban alaposan félreértelmezi az általa elemzett regét. Véleménye szerint ugyanis az, hogy a "kultúra ősmestere" nem az „isteni útmutatás" alapján tanítja meg a népet a gyalommal való halászatra, hanem mintegy "önszorgalomból", azt jelenti, hogy "- egyszerű szavakban kifejezve a költői előadást -" a gyalom a vogul nép emlékezete szerint későbbi keletű, mint a czége és varsa. Csakhogy az adott esetben nem erről van szó.

Az énekek embere, mint az saját szavaiból kiderül, nem közönséges földi halandó; „Fönnséges-Menny atyám, Fönnséges-Ég apám, minő ennivaló étel inségébe estem volna én, minő ivó víz szükségébe estem volna én?”, illetve: „Igdre termett embered elterjedt az egész földön... emberem ember módjára korosodott meg”; ezek a szavak minden kétséget kizáróan jellemzik őt. Ő az "Első-Ember", az "Ős-Ember" s mint ilyen, tulajdonképpen a "Fiú"-val, azaz Jézussal rokon, ugyanakkor benne láthatjuk a későbbi sámánok előképét is. Hogy a népi hiedelem világban Jézus személye nem állt messze a sámánoktól, bizonyítja egy népi imádság, melyben Jézus magát a „mindennel nagyobb oruosnak" nevezi, az "orvos" szó pedig, mint arról Fehér M. Jenő tudósít a "Középkori magyar inkvizíció" című művében a "gyógyító sámánokat" jelölte. (Horváth 1921. 439. oldal; Fehér év n. 230-231. oldal) (Az említett vers szószerint így hangzik:

Ne ijedgyel Szent anyám Maria
én vagyok mindennel
nagyobb oruos,
te vagy mindennel
nagyobb baios

Az iménti értelmezésünket jól kiegészíti Magyar Adorján regefeldolgozása, melyben a népe érdekében segítségért fohászoló szereplőt magával a Napistennel azonosítja:

„Az idő múltott, az idő elhaladott. Egyszer, amidőn a Napisten az égen volt, Édesapjához így szóltott:

- Égbeli Édesapám. édes jó atyám, immár jóvoltodból boldogságban élek és az ember idejebeli, az ember korabeli világ beállott, mert aranyhajú, selyemmaranyhajú fiaim leányaim vannak. De ime már ők is szaporodnak, napról napra többen lesznek. Nem férnek a szigetecskén, szűken vannak lápuk földjén... Szigetünkön sok szép fű nőtt, mindenféle bokor zöldell; a füveken sok mag termett, a bokrokon édes bogó lett mindnyájunknak eledelül, édes táplálékul, de mióta sokan lettek nem igen jut mindegyiknek... Gyermekeim kérdegetnek: Édesapám mit csináljunk, éhségünkben mihez kezdjünk. Ezért most én is hozzád fordulok tanácsért, ezen bajainkban segítségért.” (Magyar A. 1991. 146. oldal)

De akár Jézus "előképét", akár a későbbi sámánok őst látjuk az "Énekek Emberében", azt mindenképpen észre kell vennünk, hogy neki még közvetlen kapcsolata van az Éggel, a Fönnséges-Ég atyjával, s közvetíteni tud Ég és Föld között. A rege ezt a közvetítő szerepét hangsúlyozza. A tudás nem tőle származik, de nem is ő használja föl. Ő csak közvetít. Ha az adott esetben ebből a szerepből kiesve, nem az "isteni útmutatás" szerint tanítja népet, az inkább arra utal, hogy a rege gondolatmenete megtört, töredékesé vált, illetve, ami valószínűbb, hogy a vogul nép életében a közvetlenül istentől származó eszközök igen jelentős szerepet játszottak (és itt nem csak, és nem is elsősorban a hétköznapi életre kell gondolnunk. Lásd alább!), mintsem, hogy a vogulok emlékezete szerint azok az eszközök, amelyek nem szerepelnek a "kinyilatkoztatásban" újabb keletűek.

Hogy Munkácsi félreértette a regét, és abból a halászsorszámok ősiségére semmiféle következtetést nem vonhatunk le, azt ő maga bizonyítja műve következő oldalán, amikor kifejti, hogy a gyalom és a többi halászháló a „czégének, vagy vejszesövénynek egyenes fejleménye, eredetileg nem más, mint ez utóbbinak vesszőkből készített könnyen mozgatható alakulata.” (i.m. 194. oldal.). Ezt követően pedig idéz egy másik regét, melyet ő jegyzett föl a Szoszva folyó forrásvidékén, és melyből kiderül, hogy a Fönnséges-Ég öccse, Tapél-öreg „vesszőgyalommal való gyalmozásuk közben" tanította meg a cége készítésre a halászokat. Ez pedig már arra utalna, hogy a vogulok emlékezete szerint a vesszőgyalom az ősi eszköz, és ez az utalás jóval egyértelműbb, bár ebben az esetben sem ez a lényeg. A regéből az egyes szorszámok ősiségére vonatkozó következtetést nem vonhatunk le, azon egyszerű oknál fogva, hogy ezek nem erről szólnak. „A hegyek nem azért vajúdnak, hogy egereket szüljenek.” Ha egy eszköz készítése és használata közvetlenül a „Teremtő"-től származik, s keletkezése ily módon, ha közvetve is, de része a "Teremtés"-nek, akkor az az eszköz az adott nép életében igen jelentős szerepet tölt be. Az „Isten"-től való származtatás sokkal inkább az adott tárgyak és módszerek jelentőségére utal.

E jelentőség azonban nemcsak, s nem is elsősorban a nép hétköznapi életében mutatkozik meg. „Az archaikus társadalmak embere arra törekedett, hogy a szentben, vagy megszentelt tárgyak közelségében éljen. Érthető ez a törekvés, mert a 'primitív', valamint az összes premodern társadalom számára a szent egyet jelent az erővel és végső soron a valósággal. A szent: valami léttel telített. A szent erő egyszerre jelent valóságot, örökkévalóságot és hatóerőt." (Mircea Eliade, 1987. 8-9. oldal). A cége, amennyiben valóban része teremtésnek, nem csupán egy egyszerű halászeszköz. Sokkal több annál. Nemcsak az emberek mindennapi életében játszik jelentős szerepet, hanem az "üdv történetben" is. Pontos, az „isteni útmutatásoknak megfelelő" használatától tehát nem csak a nép jóléte, hanem a "kozmosz" további sorsa is függ, legalábbis a nép hite szerint. Ezt az értelmezést több analógia is alátámasztja, melyek bemutatására s részletes elemzésére az utolsó fejezetben fogunk kitérni.

Ez az út tehát az egyes eszközök és módszerek ősiségét kutató bűvárok számára nem járható. Munkácsi Bernátnak azonban nem ez volt az egyetlen módszertani hibája. Már a vogul teremtési ének alapján fel kellett volna ismernie, hogy a vogulok két féle cégét használnak. Figyeljük meg jól az alábbi sorokat: „mind a folyó erekeknek, mind a tavaknak torkolatát zárják el cégével", illetve: „mind a folyókon, mind az Obon keresztül készítsenek cégét". Az utasítás egyértelmű, s magába foglalja a cégeállítás célját is. Az első esetben ez az ártér lezárása volt, vagyis a vogulok halászata ugyanazokat a jellegzetességeket mutatta, amit a fokrendszer és az ártéri halászat összefüggései kapcsán vázlatosan ismertettünk. Ez jelen esetben tény. Ugyanis, bár Munkácsi a magyar halászat rendszerével nem volt tisztában és a jelek szerint a vogulokét sem ismerte meg, azt becsületesen leírta, hogy ez utóbbiak valóban két cégét használnak, az egyiket a patakokon, ennek neve arpi, oarp, oarep, a másikat a folyókon, ezeket pedig ari, ar, ari, usma, usém néven emlegették. A két cége szerepéről viszont nem tett említést. Azonban nem lehet kétséges, hogy a vogulok is az ártér elrekesztésére használták a "nyári, vagy patak cégéket", és ezt nemcsak a teremtési énekből tudhatjuk. A vogulok halászatához analógiát kínálnak az osztjákok módszerei, melyeket Jankó János részletesen feltárt. Idézzünk most egy hosszabb szakaszt az ő munkájából:

„Az első osztják czége részeit 1898. aug. 8-án a Szalym völgyében láttam. Ez finoman hasogatott s gondosan megfaragott léckerítés és egy két méter magas varsa volt. A léckerítést var-nak, a varsát pon-nak nevezték. Ugyanezen napról még a következők állnak a naplomban: 'Délután egy óraker hagyjuk el Szorovszkát s most már állandóan lefelé mentünk víziránt ugyanazon az úton, amelyen jöttünk. Utunk azon a nagy tavon vezetett át, mely nevet adott a jurtának is, s mely egy keleti nagyobb Ene-tor, és egy nyugati kisebb Aj-tor részre oszlik; ... nekünk mind a két tavon át kellett eveznünk, mert a Tórszáp folyócska, mely a tavat a Szalym folyóval, - osztjákul Entjega - köti össze, a kis tó északi csúcsából indul ki; a két tavat egymástól a természetes összeszűkülést kihasználó rendszeren faragott léczekből álló czége, míg a kis tavat a folyótól vesszőkből és gallyakból font czége választja el, s itt megmagyarázták osztjákjaim, hogy a vesszőkből és gallyakból font cége neve 'ót' s csak az a 'var', mely rendszeren faragott léczekből áll s hogy ezekben 'pon'-t nem állítanak, ezek csak arra valók, hogy a halat a tóból apadás idején ki ne engedjék; az így visszatartott halakat akkor, amikor kell méthálóval vagy öreghálóval halásszák ki. (Kiemelés tőlünk.)

A második osztják cégét 1898 szept. 2-án a Nagy-Jugán völgyében, Uszanovi és Tagurovi jurták között láttam; a nyugati parton kis patak szakadt itt a folyóba s ez volt elrekesztve V alakban; a czége szálvesszőkből állott, melyett a vízszint kívül-belül gerenda szorított össze, a kapuban pedig nagy vesszővarsa feküdt, melyből tíz fontos csuka is került elő. Neve csak a két főrészenek volt; a czége vagyis a két terelő szárny neve: var, a vesszővarsáé pon. A czége állításnak most van a főideje, a vizek rohamosan apadnak, folyásuk sebes, s a nagyvíz idején felvonult halak kezdenek visszatérni a nagyobb folyókba; alig múlt két hete, hogy az első czégét felállíthatták, vagyis akkor érte el a víz azt az alacsonyságot, amikor a czége felállítása lehetséges.

A harmadik osztják cégét szept. 9-én a Jugan torkolata közelében, Nevojlokin jurtánál jegyeztem föl, ez a legnagyobb volt, amit láttam; alapja léczkerítés, de a víz iránti oldalán végig még gallyakkal és rudakkal is meg volt erősítve; hosszát egyik parttól a másikig 60 m-re becsültem s szintén a leúszó halak ellen volt beállítva. Hosszána fogva pallója nem volt, ha körüledolog akadt, csolnakkal kellett megközelíteni; most nem volt beállítva varsa, de később, ha a víz még jobban megfogy, azt is állítanak: a fal egyenes vonalú volt, a neve: var." (Jankó 1900. 174-175. oldal)

A fenti sorok nem igényelnek bővebb magyarázatot. Az osztják halászok éppúgy mint a magyarok, amikor a vizek apadni kezdtek, cégéket állítottak az ártérről a nagyobb folyók felé vonuló halak útjába. Amíg a vizek áradtak, a cégéket nem lehetett felállítani, de nem biztos, hogy azért, mert a vízállás ezt nem tette lehetővé. Ha a rekeszek felállítását csak a vízszint magassága befolyásolta volna, akkor az áradást megelőző időszakban is felállíthatták volna azokat. Ámde ebben az esetben az ártér mélyére úszó halak útját is elzárták volna. Az egyes vízfolyásokat itt is, éppúgy mint a Kárpát-medencében csak a folyó árhullámának levonulása, az apadás beállta után lehetett elrekeszteni. Ebből a szempontból az osztják halászat pontosan olyan rend szerint épült fel, mint a magyar, és az elemzett rege, valamint Munkácsi közlései alapján ugyanezt mondhatjuk el a vogulról is. Mindez azt jelenti, hogy mind a magyarok, mind az obi-ugorok halászata a víz szétterítésén (szétterülésén) és visszavezetésén (visszahúzóadásán), illetve a halaknak ehhez kapcsolódó vándorlásán alapult.

E halászati módszer nyomait azonban nem csak az obi-ugoroknál fedezte föl Jankó János. A Volga alsó folyásának vidékén véleménye szerint a cége csak a halak útjának elzárását szolgálta. Ebben az esetben azonban a folyót keresztbe elzáró rekeszekekről volt szó, melyek megakadályozták, hogy a folyó felsőbb szakaszaiba a halak

felússzanak. Ilyen cégek álltak az Ural folyón is, ugyanakkor itt használtak olyat is, "melyekkel az Ural alsó folyásának áradásaiból megtelő medreket és medencéket zárták el, hogy az áradás után visszafolyó vízzel a hal vissza ne mehessen, s melyek mögött aztán gyalommal halásztak. (im. 169. oldal.) Hasonló jellegű cégek voltak a Káma mellett és a Kaspi-tenger környékén is, de e területeken ezek mellett igazi halfogó cégét is állítottak. (uo.)

Hogy ezekben az esetekben a halászattal együtt járt-e a „fokok” kiépítése és karbantartása, arra megint csak abból az adatból következtethetünk, hogy az említett folyók mentén a vízzel telt medrek és medencék apadáskor legalábbis részben kiürültek. Ugyanakkor ne feledkezzünk meg arról sem, hogy az egyes ártéri medencék, tavak, holtágak vízcseréjét, hal-állományának megújulását csak a fokok, vagy azokhoz hasonló jellegű csatornák, biztosíthatták. Ezek nélkül, mint azt a fokok tárgyalása során kifejtettük, a tavak értéktelenné válnak és azokból semmi haszon sem remélhető.

Összefoglalva az eddigieket, megállapíthatjuk, hogy a Dél-Orosz sztyeppe folyóvölgyeiben három féle cégét különböztethetünk meg:

Az első, a közönséges halfogó cége, melyet a folyókon és patakokon állítanak fel, melynek egyetlen célja, hogy a halakat csapdába ejtse, ilyen található az obi-ugoroknál, a Kaspi-tenger környékén és a Káma mellett;

A második a folyó medrét keresztben elzáró cége, melyet azért állítanak, hogy elzárják a halak felfelé vezető útját. Ilyen cégek a Volga és az Ural folyó mentén álltak;

A harmadik pedig, az árterek elzárására szolgáló cége volt, melyet azért állítottak fel, hogy az áradáskor az ártérre kiúszó halak az apadó víz nyomán ne tudjanak visszatérni a mederbe. Ezeket a cégeket az obi-ugorok területén, valamint az Ural és a Káma folyó vidékein találhatjuk.

Mindhárom cége-fajtáról elmondhatjuk, hogy feltűnően ott fordulnak elő, ahol a magyarok korábbi szállásterületeit gyaníthatjuk, illetőleg ahol Juliánus barát megtalálta a keleten maradt magyar töredéket, valamint a legközelebbi (nyelv-) rokonainknál. Ezek után már nem csodálkozhatunk azon, hogy a magyar halászatban az itt felsorolt mindhárom cégefajta ismeretes volt, azzal az eltéréssel, hogy a folyókat teljes hosszában elrekesztő cégeket halfogásra is használták, de ez az eltérés sem jelentős, mert maga Jankó tudósít bennünket arról, hogy a Volgát elrekesztő cégeket korábban halfogásra is használták, és ez a gyakorlat csak utóbb szűnt meg.

Ezek az adatok egyértelműen arra utalnak, hogy az obi-ugoroknál és a Volga-Délural térségében, valamint a Kaspi-tó vidékén a XIX. században a „fokrendszer” még többé-kevésbé működő formában található. Az említett területeken a honfoglalás korában illetve az azt megelőző időszakban a magyarok, illetőleg a velük összefüggésbe hozható kazárok, szabirok, hunugorok, onogurok, bolgárok országai helyezkedtek el, az említett népcsoportok pedig szoros kapcsolatban álltak egymással és az északi prémkereskedelem révén az osztyákokkal és a vogulokkal is. Ebből következően, a középkori Magyarország és az említett térségek XIX. századi gazdálkodásában tapasztalható megfelelések gyökereit a felsorolt sztyeppei népek körében kell keresnünk. Mindezen jelek arra utalnak, hogy az eurázsiai sztyeppek folyóvölgyeiben a Kr. u. 1. évezred folyamán az ártéri gazdálkodás és a hozzá kapcsolódó vízrendezés általánosan ismert lehetett. Ez a helyzet azonban valószínűleg a korábbi időszakokra is jellemző volt. Gondoljunk csak a sztyeppei népek mezopotámiai-szumir kapcsolataira, vagy a vízimunkálatorokról is megemlékező korabeli forrásokra. Mindezt összekapcsolva a magyarság eredetéről és az andronovói műveltségről, valamint a sztyeppei népek társadalmi-gazdasági azonosságairól elmondottakkal, feltételezhető, hogy az ártéri gazdálkodás és a hozzá kapcsolódó vízrendezések már a Kr. e. 2. évezredben elterjedtek az eurázsiai tér folyóvölgyeiben.

Mivel az ártéri gazdálkodás jelenléte az időszámításunk előtti évezredek kultúrái körében a fentiek alapján valószínűsíthető, a továbbiakban nem kerülhetjük el e gazdálkodási mód és az öntözéses gazdálkodás vázlatos összevetését.

Károlyi Zsigmond a Nagykunság "természetes rét- és legelő-öntözésével" kapcsolatban a folyó menti és az attól távolabb eső területek gazdálkodásának összehasonlításakor a következőkre hívta fel a figyelmet:

„A magyar Tisza-völgy és a kunsági-hajdúsági Tiszántúl öntözésének és ősi, ártéri gazdálkodásának különbségét két közismert ősi öntözés analógiájával szemléltethetnénk, az utóbbi a különböző szintmagasságban haladó folyóktól közrefogott Mezopotámia (Folyamköz), míg az előbbi - ti. a Tisza-völgy folyómenti területei általában - inkább a Nílus ártéri viszonyaival, öntözéses gazdálkodásával állítható párhuzamba.” (Károlyi-Nemes 1975. 27. oldal)

Ha már most megfordítjuk a nézőpontot, azaz a kérdést a mezopotámiai illetve a Nílus-völgyi öntözéses gazdálkodás felől közelítjük meg, azt látjuk, hogy az előbbi a Tisza-völgy gazdálkodásának egy részmozzanatával, az utóbbi pedig egy másik részmozzanatával állítható párhuzamba, azaz a Tisza-völgyében kialakított ártéri gazdálkodás rendszerét tekintve mind a Nílus-völgyi, mind a mezopotámiai öntözéses gazdálkodásnál összetettebb volt.

Ezzel szemben, egészen más eredményre jutunk, ha a két gazdálkodási forma módszerei képezik vizsgáldásunk tárgyát. Az öntözéses gazdálkodás kiépítése és működtetése sokkal nagyobb erőfeszítést igényel. A Tigris és az Eufrátesz, illetve a Nílus völgyét behálózó öntözőcsatornák, gátak, töltések kialakításához, karbantartásához, folyamatos üzemeltetéséhez, a vízkiemeléshez és az öntözéshez sokkal több emberi munka szükséges, mint a fokok vágásához illetve tisztításához.

Az öntözéses gazdálkodás biztosításához az öntözőrendszereken kívül víztározók, vízkiemelőművek, összetett folyószabályozási munkák szükségesek. Ezek mellett Mezopotámiában külön nehézségek is felmerültek. Közülük a legjelentősebb a Tigris és az Eufrátesz között az alföld peremén meglévő mintegy 9 méternyi szintkülönbség. A két folyót összekötő öntöző csatornák kialakításakor erre is figyelemmel kellett lenni. A másik nehézség, hogy a folyók áradása az adott térségben nem használható közvetlenül öntözésre, mert az árhullám általában az aratás kezdete után érte el az alföldet. (Götz 1984. 2. old.) A folyamatos emberi beavatkozás, az erdőirtások, az öntözéses gazdálkodás gyakorlata is tovább súlyosbította a helyzetet. A korai újkőkor idején ugyanis a két folyó vízgyűjtő területét többé-kevésbé összefüggő erdőtakaró borította. A földművelés „fejlődése” az erdők eltűnéséhez vezetett. Az éghajlat szárazabbá vált, a vidék fokozatosan elsivatagosodott. Emellett igen súlyos gondot okozott, hogy a folyók által szállított hordalék mennyisége ugrásszerűen növekedett és a gátak közé szorított, szabályozott folyók fokozatosan feltöltötték a medrüket, növelve az árvízveszélyt. Tehát a folyóktól távolabb fekvő területek kiszáradásával egyidőben az ártér fokozatos elmosárással fenyegetett. Az öntözéses gazdálkodás módszereit ennek megfelelően kellett módosítani. A csatornákat, a víztározó medencéket folyamatosan tisztítani kellett, majd miután a kikutort hordalék falként tornyosult, a partjaikon újabbakat kellett létesíteni. Az egyre növekvő problémák egyre nagyobb erőfeszítéseket igényeltek, amelyeket az adott térségben kialakuló társadalmak egyre nehezebben tudtak kifejtetni. Az öntözéses gazdálkodás tehát hosszútávon önmaga felszámolásához vezetett, s valóban a felsorolt gondok mellett újabb megoldhatatlan probléma jelentkezett, a szikesedés, melynek következtében Mezopotámia a Kr. e. 2. évezredtől hosszú időre terméketlenné vált.

Ezzel szemben a fokrendszer működtetése az ártér adott viszonyainak fenntartását eredményezi, lassítja a természetes mederváltozásokat, azaz tartós egyensúlyt teremt. Ugyanakkor az ártér egészének hasznosítását teszi lehetővé, számos gazdálkodási ág, így a halászat, a ridegállattartás, az erdőgazdálkodás, a gyümölcsstermesztés, a kertművelés stb. feltételeinek megteremtésével, ezzel szemben az öntözéses gazdálkodás kizárólag a földműveléshez kapcsolódott. Azaz ezt alapul véve ismét csak a „fokrendszer”-t tarthatjuk összetettebbnek.

A két vízgazdálkodás közötti alapvető különbséget a fentiek alapján a következőképpen foglalhatjuk össze: amíg a „fokrendszer” a legkevesebb energiabefektetés mellett a legtöbb hasznot tudta hajtani, és képes volt egy összetett, folyóvölgyekből és az azokat elválasztó kisebb nagyobb hátaból álló természetes terepalakulat egészének gazdasági hasznosítására anélkül, hogy annak jellegét megváltoztatta volna, addig az öntözéses gazdálkodás a táj átalakításával és sokkal nagyobb erőfeszítéssel tudta egyetlen művelési ág feltételeit megteremteni. Azaz az ártéri gazdálkodás „szerves” formának, az öntözéses gazdálkodás pedig „szervetlen”-nek tekinthető.

A két módszer közötti lényegi eltérést jól kifejezi a két gazdálkodási forma történelmi megítélése is, tudniillik, hogy amíg a több ezer évvel ezelőtt működő szumir öntözőcsatornákról többé-kevésbé pontos ismereteink vannak, addig a még a XIV-XV. század folyamán is használt fokrendszerről szinte semmit nem tudunk. A második fejezetben már jeleztük, hogy a történészek kutatásaik során csak azokra a mozzanatokra összpontosítanak, amelyek során egy-egy emberi közösség maradó emléket hagy hátra, azaz lassan gyógyuló sebet ejt a környezeten. Az adott esetben pontosan ennek a szemléletnek a megnyilvánulásáról van szó. A mezopotámiai (s a Nílus menti) öntözéses gazdálkodásnak máig ható nyomai maradtak, és itt nem elsősorban a hozzá kapcsolódó földművekre gondolunk; az öntözés hosszabb távon szükségszerűen a talaj kilúgozódásához, szikesedéséhez, végső soron pedig, mint ahogy arról az adott területek - Mezopotámia és a Nílus völgye - története tanúskodik, a táj végleges kiszáradásához, elsivatagosodásához vezet. A fokrendszer működésének ilyen következményei nincsenek, sőt az az ártér állagának megőrzésével, konzerválásával jár. Az első esetben az emberi beavatkozásnak nyilvánvaló nyomai maradnak, a második esetben azonban a rendszer maga természetesnek tűnik, mert a természet önfenntartó rendszereinek mintájára épül ki, és azoknak megfelelően működik, gyakorlatilag ilyenek is kell tekinteni.

A fokrendszer valóban természetes képződmény, pontosan úgy, mint ahogy egy erdő vagy más ökoszisztéma is az. Az iménti rege-értelmezésünk tehát nem volt téves, a fokrendszer s annak minden kiegészítő eszköze valóban része a teremtésnek. Az elmondottak fényében az is érthetővé válik, hogy miért épp a „fokrendszer” keretébe illeszthető halászati eszközök és módszerek származnak az istentől, és miért pont azokat kell az isteni útmutatásoknak megfelelően használni. (Ne feledjük a cégek és a varsák „rendeltetészerű” használata, amint az a regéből is kitűnik, feltételezi a rendszer működtetését!) Ha ugyanis nem így cselekszünk, az - mint láttuk - beláthatatlan következményekkel jár.

A korai vízrendezések és a mezopotámiai öntözéses gazdálkodás párhuzamba állítása, és az ebből szükségszerűen adódó következtetések levonása a mi esetünkben már csak azért is létkérdés, mert a ma alkalmazott módszerek, a monokultúras mezőgazdaság, az Alföldet behálózó öntöző és belvízlevezető csatornák, az öntözéshez, és a nagyobb térségek vízellátásának biztosításához szükséges vízmennyiség kivétele érdekében épített víztározók és duzzasztóművek, mind-mind az ókori kultúrák öntözéses gazdálkodását idézik, azaz szükségszerűen ugyanazokat a veszélyeket hordozzák, ezek közül pedig a legkomolyabb az elsivatagosodás réme, amelynek látható jeleire már a XVIII-XIX. századtól kezdve felfigyelhetünk. Természetesen ezek a folyamatok ma még a kezdeteknél tartanak, de ha nem akarjuk, hogy a Kárpát-medence egy-két évezred leforgása alatt az Arab-félsziget sivatagaihoz váljon hasonlóvá, most kell felülvizsgálnunk a kialakított gazdálkodási formáinkat.

Az árasztásos és az öntözéses gazdálkodás közötti elvi jelentőségű eltérés, tudniillik, hogy az utóbbi szerves, az előbbi pedig szerves, még egy témánk szempontjából jelentős következménnyel jár, nevezetesen azzal, hogy a szervest semmiképpen sem származtathatjuk a szervesből. Ez a mi esetünkben pontosan azt jelenti, hogy Mezopotámia öntözéses gazdálkodásának előzményeként felfoghatjuk a Kárpát-medence ártéri gazdálkodását, ez az összefüggés azonban fordítva nem állhat fenn.

Miről is van szó?

Igen nagy a valószínűsége, hogy a szumir kultúrák öntözéses gazdálkodása egy, az ártéri gazdálkodáshoz hasonló jellegzetességeket mutató szerves rendszerből „fejlődött ki”, azaz itt tulajdonképpen egy "elszervetlenüléssel" állunk szemben. Az északi peremterületeken, illetve az eurázsiai sztyepp "gyarmatosainál" azonban az eredeti szerves formák maradtak fenn. Ebben az esetben az ártéri gazdálkodáshoz kapcsolódó vízmunkálatok megjelenése a Kr. e. 4. évezredet megelőző korszakokra tehető. Az ezt követő időszakban Elő-Ázsiában (a Nílus völgyében, Kína nagyobb folyóvölgyeiben, stb.) a hozzájuk kapcsolódó gazdálkodási forma változásainak megfelelően ezek is átalakulnak, elszervetlenednek, az eurázsiai sztyepp népeinél azonban az eredeti formában őrződnek meg, többé-kevésbé a XIX-XX. század fordulójáig. Gondoljunk csak az obi-ugorok halászatára!

A kérdésnek azonban van még egy minket érintő mozzanata. A korábbiakban, a sztyepp népeinek kialakulása kapcsán már említettük, hogy az eurázsiai füves pusztákon élő népek kultúrájában szoros mezopotámiai kapcsolatok mutathatók ki. Ezeket Götz László direkt elő-ázsiai hatásoknak, nagyobb néptömegek betelepülésének, gyarmatosításainak tulajdonította. Meg kell azonban említenünk, hogy van egy másik lehetőség is, és ez szorosan kapcsolódik a "szerves" és "szervetlen" módszerekkel kapcsolatos fejtegetéseinkhez. A "mag-héj" paradoxonról van szó, természetesen. A tojás - vagy bármely csonthéjas gyümölcs - termékeny magját akármelyik oldalról közelítem meg, a héjhoz képest mindig „perifériának” fog adódni. Ha egy feltételezett értelmes lény a héj képviselőjében érvel, aligha lesz rábírható, hogy belássa: valójában ő a származék. Annál kevésbé, mert mindaddig, amíg kívülről közelítünk a kérdéshez, valóban a héj mutatkozik elsődlegesnek. Ha pedig ráadásul „durva közelítésben” vizsgáljuk héj és mag kapcsolatát - értsd: feltörjük a tojást -, megint csak a héj bizonyul tartósabbnak; kettejük közül ő az, aki hosszabb távon bizonyíthatóan azonos marad önmagával. (Pap G. 1990.) Ha pedig utólag vesszük szemügyre a kérdést - azaz a "tojás elpusztulását követően" -, akkor már csak a héj létéről értecsülhetünk. Pontosán erre gondoltunk, amikor a két vízrendszer közötti lényegi különbségként azt hoztuk fel, hogy a „fokrendszer”-nek gyakorlatilag nem maradt fenn nyoma, illetve ami kevés emlék belőle fennmaradt, azt ma természetes terepalakulatnak tartják. A konkrét helyzetre alkalmazva az iménti példát, az eurázsiai sztyepp népeit kellene a magnak tekintenünk, ezzel szemben pedig az elő-ázsiai műveltségeket a héjnak. Egyes esetekben tudjuk, hogy ez így is volt. Gondoljunk csak a Pártus birodalomra, melyet az egykorú források szerint a szkíták szerveztek meg (lásd Bartal 1862; Götz 1981/III), az általuk kialakított stílus pedig új életet vitt a megmerevedett, steril óperzsa udvari művészetbe. (Götz 1981/II. 82. 0.) Azaz az adott esetben a "mag" működését érhetjük tetten. De ugyanez vonatkozhat a szumir műveltségre is, hiszen a "tudomány mai álláspontja szerint" ugyanis a szumirok észak felől, az eurázsiai sztyeppék irányából vándoroltak délre. De megfigyelhető ez pl. a "hurri" nép esetében is. A "hurri" nevek a Kr. e. 3. évezred közepe táján (kb. 2450-2300 körül) egyre nagyobb számban jelennek meg az észak-mezopotámiai írásos emlékekben, majd a III. Ur-i dinasztia idején (kb. 2200-2100) a déli területeken is tömegesen fordulnak elő. A két térség kapcsolatát tehát fordítva is szemlélhetjük. E kérdést természetesen nem lehet lezártnak tekinteni. A Götz László által felvetett és adatolt kölcsönhatások a jelenlegi tudományos eredmények fényénél meggyőzőnek látszanak, de ez épp a tudomány módszeréből következik, tudniillik, hogy a "héj"-ra összpontosít. E tárgykörben tehát még sok hiányzó láncszem akad, az ezzel kapcsolatos kutatások pedig még jórészt publikáció előtt állnak. Épp ezért nem tartanánk ildomosnak, hogy e témát tovább feszegezzük.

A felvázolt történelmi háttér alapján összefoglalva az elmondottakat, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a Kárpát-medencébe betelepülő népek egy a későbbi fokrendszerhez hasonlóan működő vízhálózatot elvileg már a Kr. e. 4. évezredet megelőző időszakban is kiépíthettek. Ugyanezt feltételezhetjük - még a Györffy által említett gazdasági, társadalmi és műveltségi azonosság alapján is - a szkítákról, a szarmatákról, a hunokról, az avarokról és természetesen a magyarokról is. Ezt a következtetést nagy mértékben alátámasztja, hogy a felsorolt népek életmódjának tekintett "nomád" állattartás a nagyobb folyók völgyeiben szükségszerűen feltételezi a vázolt említett vízrendszerek működtetését. Ilyen körülmények között a "györ-"és a „fokrendszer” összekapcsolására gyakorlati lehetőség is volt, hiszen a sáncok építésével "gyanúsítható" népek, a szkíták (lásd Herodotos tudósítását!), szarmaták (lásd Patay Pál, Mócsy András nézeteit!) és avarok (lásd Fekete Zsigmond elképzeléseit és az ezzel kapcsolatos fejtegetéseinket!) valamennyien ismerhették és működtethették a fokrendszert.

Az persze igen valószínűtlen, hogy a fokrendszer a Kr. e. 4. évezredtől kezdve folyamatosan működött a Kárpát-medencében, hiszen a folyamatosan változó politikai viszonyok mellett erre nem is adódott mindig lehetőség. Gondoljunk csak a sáncok eredetével kapcsolatban tárgyalt időszakra, amikor a Duna határfolyó volt, gazdasági hasznosítása emiatt eleve kétséges, vagy az Alföldön évtizedekig dúló háborúkra, amelyek mellett ugyancsak nehézségekbe ütközött volna a tárgyalt vízrendezések folyamatos végrehajtása. Ugyanakkor a rendelkezésünkre álló adatok alapján azt is leszögezhetjük, hogy a Tisza völgyében a XIX. századig hosszú távon nem működött más jellegű gazdálkodási forma.

A fentiek alapján most már csak és kizárólag a középkori Magyarországon működtetett fokrendszer eredetével kapcsolatban azt mondhatjuk el, hogy a legvalószínűbb feltételezés szerint ezt legkésőbb a Kovrat onogur-bolgár birodalmából kiváló, az ún. második avar hullámmal betelepülő népcsoportok építik ki a VII. század második felében. Ugyanakkor igen nagy a valószínűsége annak, hogy ez a gazdálkodási forma a Kárpát-medencében jóval a VII. század előtt kiépül. (Gondolunk itt elsősorban a szkítákra, az őket követő szarmatákra, majd a hunokra és az első avar hullámmal beköltöző avarokra - ezek a népek, mint már említettük azonos műveltségi körből érkeztek, így ha a beköltözésük között eltelt időszakokban nem is számolhatunk a fokrendszer működésével, azt mindenképpen feltételezhetjük, hogy az ártéri gazdálkodást újból és újból megújították, a hunok beköltözésétől kezdve pedig e gazdálkodási forma a XIX. század elejéig folyamatosan fennmaradhatott -, másodsorban pedig a Kárpát-medencében a 4. évezredtől virágzó kultúrák szoros mezopotámiai párhuzamaira, melyek valószínűsítik egy, az öntözéses földműveléssel összevethető gazdálkodási forma meglétét.).